

PARAYI BİR TOPLUMSAL İLİŞKİ OLARAK TANIMLAMAK

Vedat Ulvi ASLAN

 Ankara Üniversitesi, SBF Öğretim Elemanı, vedatsbf@gmail.com

Başvuru Tarihi/Application Date: 13 Temmuz 2019

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 30 Kasım 2019

ÖZET

Para, yalnızca içinde belirlediği toplumsal ilişkiler temelinde kavranabilecek bir görüngüdür. Para, bir görüngü olarak iktisadi ilişkiler içinde tanımlı gibi görünse de, iktisadi ilişkileri de toplumsal ilişkilerin özgül bir biçimi olarak ele almak, bu bağlamda parayı bir toplumsal ilişki olarak tanımlamak gerekmektedir. Böyle bir kavramsallaştırma olmadığında para, işlevleriyle tanımlı, sembolik bir şeye dönüştürülmekle kalmayıp, iktisadi ilişkiler içinde oynadığı asli rol de anlaşılammaktadır.

Anahtar Kelimeler: Para, Paranın Ontolojisi, Değer, İktisadi Metodoloji, Keynes, Simmel, Marx.

ABSTRACT

Money is a phenomenon that can only be understood on the basis of the social relations in which it emerges. Even if money seems to be a phenomenon defined in economic relations, economic relations must be taken as a specific form of social relations and money must in this context be defined as a social relation. Without such a conceptualization, not only is money transformed into a symbolic thing, but also the primary role it plays in economic relations is not understood.

Keywords: Money, Ontology of Money, Value, Economic Methodoloji, Keynes, Simmel, Marx.

1. Giriş

Paraya ilişkin temel mesele, onun ikili doğasını kavramsallaştırmaktır. Para, “para olma niteliği” olarak adlandırılabilir toplumsal niteliği ile içinden türediği ilişkilerin gerçekleşmesini fiilen sağlayacak olan “para nesnesi”nin birlikteliğiyle tanımlı bir görüngüdür (fenomen). Ancak paranın bu ikinci niteliği, yani iktisadi ilişkiler içinde sahip olduğu nesnel nitelik (maddi, itibari, dijital vb.), onun doğrudan gözlemlenebilir ve iktisatta tanımlı işlevlerini yerine getirmede kullanılan yönüyle ilgili olduğu için, paraya ilişkin kuramlarda, para nesnesi üzerine yürütülen tartışmaların ağır bastığı görülmektedir. Para olma niteliği kurama dâhil edilmediğinde ve bunun yanı sıra para nesnesinin koşullara bağlı olarak aldığı biçimlerin değişkenliği göz önüne alındığında, para nesnesinin önemsiz ya da anlamsız olduğuna varan bir kuramsal sonuç şaşırtıcı olmamaktadır. Buna göre, para nesnesi, tarihte birçok türünün görülmüş olduğu gibi, farklı biçimlere bürünebilecek bir şeydir ve bu nedenle para kuramına girmesinin kavramsal ve yöntemsel olarak bir anlamı bulunmamaktadır. Para nesnesine dayalı bir kuram geliştirmenin anlamsızlığı üzerinden yürüyen bu tartışmadan, para olma niteliğine varan bir sonuca ulaşmak da mümkün olmamaktadır. Çünkü para olma niteliği ile para nesnesi, *yalnızca* birlikte kavrandığında anlamlı bir sonuca ulaşılabilir.

İktisatta paraya yönelik kuramsal tartışmaların paranın işlevleriyle sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu işlevlerin gerçekleşmesi sürecinde paranın farklı biçimler alması, iktisadi ilişkilerin doğasıyla ilgilidir. Ama iktisadi ilişkilerin doğası ve bu ilişkilerden türeyen “para olma niteliği” kavramsallaştırılmadığı zaman, paranın işlevleri kuramın çıkış noktası olduğu gibi, bitiş noktası haline de gelebilmektedir. Oysa paranın, doğrudan bu işlevlerle değil, bu işlevleri gerektiren ve mümkün kılan toplumsal ilişkiler ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu, para üzerine yürütülen kavramsal bir tartışmanın, iktisadi olarak nitelenen ilişkilerin, özellikle de değer ontolojisi üzerine düşünmeyi zorunlu kıldığı anlamına gelmektedir. Bu şekilde bir akıl yürütmenin varacağı yer de, iktisadi ilişkilerin doğası üzerine bir tartışma olmak durumundadır. Çünkü iktisadi ilişkiler, bunların temelinde yer alan toplumsal ilişkilerden türemekte ve hiçbir zaman “kendisi olarak”, yani salt “iktisadi” olarak var olmamaktadır.

Bu yazıda, paraya ilişkin yaklaşım, bu açıklamalar temelinde geliştirilmeye çalışılacaktır. Buna göre para, her şeyden önce, toplumsal bir ilişkidir ya da toplumsal bir ilişki olarak mevcuttur. Bu olgu, parayı iktisadi düzlemde gerçekleştirdiği işlevlerle ve iktisadi düzlemde gerçekleşen ilişkilerle değil, iktisadi ilişkileri *ortaya çıkaran* toplumsal ilişkilerle bağlantılı olarak ele almak, bu temelde kavramsallaştırmak gerektiğini göstermektedir. Temel bir sorun, iktisadi ilişkilerin doğası gereği maddi bir süreç olarak alınması; insanlar arasındaki ilişkilerin, yerine göre insan ile nesne ya da nesne ile nesne arasında bir ilişki olarak algılanmasıdır. İktisadi ilişkilerin, öncelikle insanlar arasında kurulan ve tarihsel nitelikte ilişkiler olarak anlaşılması, paranın kavranmasında da sorunlara yol açmaktadır. Çünkü iktisadi süreçler, insan ile nesne veya nesne ile nesne arasında bir ilişki olarak kavrandığında, paranın ne tür bir toplumsal ilişkiden türediği sorusu kategorik olarak tartışmaya dışsallaşmaktadır. Bu sorunu aşmak için, iktisadi ilişkilerin, ne tür toplumsal ilişkiler olduğunu sormak gerekmektedir.

Yazıda bu konu, yani toplumsal ilişkiler üzerine bir tartışma, belirli kısıtlar nedeniyle, sınırlı bir düzeyde ve iktisadi ilişkiler bağlamında yer alacaktır. Bu bağlamda, iktisadi olarak nitelenen ilişkilerin (örneğin mübadele) öncelikle insanlar arasında tanımlı bir ilişki olduğu belirtilecektir. Ancak toplumsal ilişkilerle ilgili önemli bir diğer tespit, bu ilişkilerin gerçekleşmesinin maddi içeriği ile ilgili olarak yapılacak ve bu süreçte belirli toplumsal kategorilerin maddi bir biçim almak zorunda olduğu ileri sürülecektir. Para görüngüsünün ayağını bastığı asıl zeminin burası olduğu, yazının temel iddiasıdır. Buna göre para, varlığını ve açıklamasını toplumsal ilişkilerde bulan, bu ilişkilerin gerçekleşme sürecinde nesnel bir biçim almak zorunda olan bir görüngüdür.

Bu yaklaşım, temel bir soru temelinde açılmaya çalışılacaktır: para ile fiyatlarını ifade ettiği metaller arasındaki ilişki nedir? Bu soruyu, para ile metaller arasındaki ilişki olarak formüle etmek mümkündür. Bir yönüyle retorik olarak kabul edilebilecek bu soru, aslında doğrudan tartışmanın

esasıyla ilgilidir. Çünkü paranın bir şeyi (fiyatları ya da değerleri)¹ ifade ettiği kabul edildiğinde, ifade etme pratiğinin içeriğinin açıklanması gereklidir. Searle, toplumsal olguların varlığının fiziki olarak var olan nesnelere nasıl ilişkilendirileceğini sorarken (Searle, 1995, s. 5-6), bunlar arasındaki kategorik ayrıma işaret etmekteydi. Paranın neyi ifade ettiği konusu, aynı zamanda, paranın ifade ettiği şeyin nasıl belirlendiğiyle de yakından bağlantılıdır. Çünkü para, çoğu zaman yapıldığı gibi, ifade edilen şeyin belirlenme süreçlerine dışsallaştırıldığında, parayı kavramak daha da zorlaşmaktadır. Oysa bu yazının temel bir iddiası, paranın, ifade ettiği fiyatların (ya da değerlerin) belirlenmesi sürecinde temel bir unsurdur ve para olma niteliğinin ne olduğu sorusunun yanıtının aranacağı yer de burasıdır. Para, fiyatların belirlenme sürecine içkin bir görüngü olarak alınmadığında, para ile metalar (ya da fiyatları) arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu sorusu boşlukta kalmaktadır. Bu boşluğun doldurulması için öncelikle gerekli olan, bir değer teorisine sahip olmaktır. Genel olarak iktisat, bir toplumsal ilişki olarak değere kavramsal bir açıklama getirme fikrine uzak olduğu için, bu sorun kendini paraya ilişkin çözümlenelerde de göstermektedir.

Yazıda genel olarak iktisada ve daha özeldir Keynes'e yöneltilen eleştiriler, yazıda, paraya ilişkin açıklamalardaki kavramsal boşluğu tanımlamak için bir zemin oluşturmaktadır. Keynes'in paraya ilişkin sezgisel olarak önemli bir yaklaşım geliştirdiği kabul edilmekle birlikte, Keynes'te de bir değer teorisinin yokluğunun, paraya kavramsal yaklaşımın yetersiz kalmasına neden olduğu iddia edilecektir. Daha sonra, para ile meta arasındaki ilişkiye dair tartışma, Simmel'in sunduğu çerçevede, "paranın değeri olmak zorunda mı?" ya da "para meta mıdır?" gibi sorular bağlamında yürütülecektir. Ardından Marx'ın paraya ilişkin yaklaşımının temelini oluşturan "değer biçimi" çözümlenmesi ele alınarak, nesnel düzeyinde gerçekleştiği varsayılan iktisadi ilişkilerin, aslında insanlar arasında kurulan toplumsal ilişkiler olduğu ileri sürülecektir.

2. Ekonomiye Toplumsal İlişki Olarak Tanımlamak

Para üzerine düşünen ve kuram geliştirmeye çalışanların esas olarak iktisatçılar olmasında yadırganacak bir şey yoktur; zira para iktisadi ilişkiler içinde varlık göstermekte ve iktisadi ilişkilerin gerçekleşmesinde asli bir rol oynamaktadır. Daha genel bir ifadeyle, iktisadi evrende her şey, parasal olarak ifade edilen değer kategorileri olarak yer almaktadır. Ancak paranın, sadece iktisadi anlamıyla olmamak üzere, çok daha genel düzeyde, toplumsal yeniden üretim sürecinin tüm boyutlarıyla bağlantılı olduğu açıktır. Toplumsal yeniden üretim her şeyden önce bir toplumun maddi anlamda varlığını sürdürmesi anlamına geldiği ve maddi üretim, mevcut toplumsal yapı içinde iktisadi bir ilişki olarak gerçekleştiği için, paranın toplumsal hayatın tüm hücrelerine nüfuz ettiğini söylemek, abartılı bir iddia sayılmamalıdır. Bu şekilde alındığında, para, iktisadi olmanın ötesinde toplumsal birçok anlam ve işlev de yüklenmektedir. Dolayısıyla, iktisat kitaplarında tanımlanan paranın işlevlerine dâhil edilmese de, paranın toplumsal işlevlerinin azımsanması mümkün değildir.

Paranın toplumsal olarak sahip olduğu anlama dair, ekonomiyle doğrudan bağlantılı olan veya olmayan birçok alanda gözlem yapmak mümkündür. Örneğin istihdam iktisadi bir olgu olmakla birlikte, bir işte çalışarak para kazanmak toplumsal statü veya kişisel psikoloji açısından çok önemlidir. Evlilik toplumsal, psikolojik bir olgu olduğu kadar, parasal birikimi gerektiren, sürdürülmesi için düzenli para girişini zorunlu kılan bir kurumdur. İşsizlik veya para kazanamıyor olmak, çoğu zaman toplumsal hayata sağlıklı bir birey olarak katılamamak anlamına gelmektedir. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür ve bu türden sayısız örnek, paranın salt iktisadi bir kategori olarak ele alınmaması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ancak parayı iktisadi ilişkiler içinde dahi salt iktisadi bir görüngü olarak ele almamak gerektiği söylenebilir. Buna göre, iktisadi bir görüngünün ortaya çıkışı ve varlığını sürdürmesi, iktisadi olarak nitelenen *bu* ilişkileri gerçek ve mümkün kılan, daha temeldeki toplumsal ilişkilerden

¹ Kavramsal olarak fiyat ile değer arasında (özellikle Marx açısından) önemli bir fark vardır. Konu özellikle para olunca, fiyat, değer için para aracılığıyla ifade edilen biçimi olarak tanımlanmakta; dolayısıyla bu ikisi kategorik olarak ayrılmaktadır. Ancak bu yazı boyunca yürütülen tartışma açısından ve belirli bir temayı tartışmanın odağına yerleştirmek adına bu ayrım üzerinde durulmayacak; cümle içindeki bağlama göre fiyat ya da değer terimleri birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılacaktır. Bir başka ifadeyle, paranın salt iktisadi düzlemde kalan çözümlenmeleri eleştirilirken, bu kuramların bu düzlemdeki çelişkileri sunulmaya çalışılacaktır.

türemekte, onun bir biçimi olarak ifade bulmaktadır. Böyle bir bakış açısının temelinde, “iktisadi olan”ın doğasına ilişkin bir sorgulama yer almaktadır. İktisatçılar, iktisadi süreçlerin, iktisadi aktörler aracılığıyla kendine özgü bir hareket tarzı ve rasyonalite ile gerçekleştiğini ve bunların diğer toplumsal davranış biçimleriyle doğrudan ilişkilendirilmemesi gerektiği kanaatine—bazen açık, bazen örtük olarak—sahiptirler. Bunun tipik ama önemli bir örneği, Adam Smith’in, piyasa ilişkilerine, yani insan doğasındaki takas ve mübadele etme eğilimine dair yaptığı genellemedir (Smith, 1981[1776], s. 25). Smith, belirli koşullarla sınırlı gözlemine, tarih-ötesi bir olguya dönüştürmüş; bu iktisadi davranış biçimini yaratan toplumsal örgütlenmenin kendisini verili kabul etmişti. İktisadi düzlemde tanımlı bir şeyin evrensel bir insan davranışına dönüştürülmesini eleştirmek için çok neden bulunabilir; ama en önemlisi, bu anlayışta, bu iktisadi davranışı doğuran toplumsal ilişkilere dair bir çözümlemenin olmamasıdır. Bu indirgemecilik nedeniyle Smith’in doğal eğilim dediği mübadele etme arzusu, Polanyi tarafından eleştirilmişti. “Ekonomik birey” kavramının kökeninde yatan bu anlayış, Polanyi’ye göre geçmişe dair yanlış bir yorum olmakla birlikte geleceğe dair doğru bir kehanetti (Polanyi, 2000, s. 86) ama bunun doğruluğu, belirli toplumsal ilişkilerin, Polanyi’nin tanımlamasıyla “piyasa toplumu”nun varlığını, daha doğrusu yaratılmasını gerektirmekteydi.

Polanyi bu “ekonomik birey”in tarihselliğini ortaya koymaya çalıştığı kitabında, ekonomi ve toplum arasındaki ilişkiyi ele almaktaydı. Bu tarihsel yaklaşıma göre, ekonomi ve toplum ilişkisinin bugünkü biçimi hem evrenselleştirilemez, hem sürdürülemez nitelikteydi. Polanyi, tarihin önceki dönemlerinde iktisadi ilişkilerin toplumdaki bağımsız var olmadığını, toplumun kontrolü altında var olduğunu belirtmekteydi. Yani tarihin büyük bir bölümünde, Heilbroner’ın dediği gibi, “kişisel kazanç dürtüsü”nün üretim faaliyetinin ve diğer iktisadi süreçlerin bütünü üzerinde belirleyici olmadığı koşullar hakimdi. Kâr dürtüsü, en çok, modern insan kadar eski bir olguydu (Heilbroner, 2003, s. 23).

Bu bağlamda, Heilbroner, insanoğlunun “Mısır’daki Firavunlar döneminin çok öncesinden bu yana ekonomik sorunlarla” uğraştığını belirtip, “bu süre içinde onlarca felsefeci, yüzlerce pozitif bilimci, siyasi düşünür, tarihçi, sanatçı, binlerce devlet adamı” yetiştirdiği tespitini yaptıktan sonra şöyle sormaktaydı: “Ama bunların arasında hiç iktisatçı yok! Neden?” (Heilbroner, 2003, s. 17). Heilbroner’ın, burada bir çelişkiye düştüğü akla gelmektedir; çünkü eğer insanoğlu var olduğundan bu yana hep ekonomik sorunlarla uğraşmış, ama bugün anladığımız anlamda bir “iktisadi sorun” üzerine düşünme gereksinimi duymamışsa, ekonominin ve dolayısıyla iktisadi sorunun her çağda aynı olmadığı sonucunu çıkarmak da mümkündür. Dahası, bugün hayli yaygın kabul gören iktisadi sorun tanımı çerçevesinde, yani temel meselenin “sınırsız ihtiyaçlar karşısında kıt kaynakların nasıl kullanılacağı” sorusu olduğunu kabul edersek, bugünküle kıyaslanmayacak ölçüde kıtlığın yaşandığı bir dönemde (günümüz ekonomilerinde temel sorunun talep olduğu düşünüldüğünde) “iktisadi düşüncenin” ortaya çıkmamış olması, ekonominin tanımı konusunda bir soru işareti uyandırmaktadır. Şöyle ki, Heilbroner’ın tanımladığı biçimiyle, ekonomi, insan ile doğa arasında bir faaliyet olarak görünmektedir ve benzer bir tanımın birçok iktisadi anlayış için de geçerli olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bu açıdan Polanyi’nin ifadesiyle “insan meselelerine yeni bir yasa kavramını(n), doğa yasalarını kavramını(n)” getirilmiş olması, önemlidir. Polanyi devamında şöyle demektedir: “Toplum için de, yerçekimi yasasının doğa için olduğu kadar evrensel yasalar bulmak için yanıp tutuşuyorlardı, ama bunu bir insan yasası olarak düşünüyorlardı” (Polanyi, 2000, s. 171). Buradaki temel mesele, ekonominin insan ile doğa arasında mı, yoksa insan ile insan arasında bir ilişki olarak mı tanımlanacağı meselesidir. Ekonomi, insan ile doğa arasında bir süreç olarak tanımlandığında, doğa yasalarından “insan yasaları” türetmek için fazla bir zihinsel çaba harcamaya gerek kalmıyordu.

Ekonomi, insan ile doğa arasında bir ilişki olarak konduğunda, doğada var olmayan, yani toplumsal ilişkilerden türeyen bütün kavram ve kategorilerin açıklaması için başvurulan yer, yine doğanın kendisi oluyordu. Bu durum, toplumsal olanın doğasına ilişkin ontolojik bir sorgulamayı kaçınılmaz olarak ortadan kaldırmaktaydı ki, bu temel bir sorundu. Oysa toplumsal olana ilişkin araştırmanın, maddi dünyaya ilişkin geliştirilmiş olan yaklaşımlarla, yöntemlerle vb. çözümlenmesi kategorik olarak mümkün değildir. Lawson, “dolayimsız olarak algıladığımız doğanın ötesine ulaşan

metafizin *amacı*, doğanın en temel unsurlarını veya temel özelliklerini açıklığa kavuşturmak” olduğunu söylerken (Lawson, 2015, s. 20-21), bir toplumsal görüngü olarak paraya ya da iktisadi ilişkilere dair çözümlenmenin bundan farklı bir metodolojiyi gerektirdiğini düşünmek mümkün görünmemektedir. Searle ise, toplumsal olgular için “var olduklarını düşündüğümüz için var olan şeyler” olarak nitelerken, para, mülkiyet, hükümet, evlilik gibi şeyleri örnek olarak vermektedir (Searle, 1995, s. 1). Bhaskar, “toplumu araştırmakla doğayı araştırmak arasında ne ölçüde bir benzerlik kurulabilir” sorusu, toplumsal bilim felsefesinin belki de en temel meselesidir (Bhaskar, 1989, s. 66) derken, aslında aradaki kesin ayrıma işaret etmekteydi.

Toplumsal evreni açıklamak için maddi dünyaya bakmanın yetersizliği açıktır. Maddi dünya ve insanlığın bu dünyada geliştirdiği maddi uygarlık, toplumların üzerinde varlığını sürdürdüğü zemini oluştursa da, insanlar arasındaki ilişkilerin nedenselliğini bu zeminde tanımlamak mümkün değildir. Maddi dünyadaki fiziki süreçlerin açıklaması, fizik, kimya vb. gibi temel bilimlerin konusudur. Bu bağlamda, insanların gerçekleştirdikleri maddi üretim de bu temel bilimlerin konusudur. Bir fabrikadaki üretimin maddi doğasını, teknolojisini açıklamak, toplumsal bilimlerle uğraşanların işi değildir. Buna karşılık, bu üretimi gerçekleştiren insanların kendi aralarında kurdukları ilişkilerin açıklamasını da fen bilimleriyle uğraşanların vermesi mümkün değildir. Maddi üretim toplumların varlığını sürdürmeleri için ne kadar zorunluysa da, bu üretimi gerçekleştirmek için insanların kendi aralarında kurdukları ilişkileri açıklamak için maddi üretimin fiziksel doğasına bakmak yeterli değildir—bir yerden sonra da anlamlı değildir.

Bu tespitler ve kapitalist üretim ilişkileri temelinde, maddi dünya ile toplumsal oluşumlar arasındaki ilişkinin, iktisadi görüngülerin içine yerleştiği bağlam olduğunu söylemek mümkün görünmektedir; zira iktisat, üretim, bölüşüm ve tüketim süreçlerinin toplumsal içeriğiyle ilgilenen bir disiplindir. İktisadi evren, toplumun varlığını sürdürmesi için gerekli olan mal ve hizmetlerin üretimi, bunların bölüşümü ve tüketimi ile toplumsal bağlamda ilgilendiği için, maddi üretimin iktisadi evrenin var oluş nedenini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bütün bu süreçlerin nihai aşaması olarak görünen tüketim de nihayetinde fiziksel bir olgudur ve bu anlamda üretimin maddi ön koşulunu oluşturmaktadır.

Ancak maddi üretim iktisadi ilişkilerin varlık koşulu olmakla birlikte, iktisadın doğrudan maddi üretimle ilgilendiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü iktisadi evrende tüm maddi varlıklar, deyim yerindeyse, yeni bir biçim kazanarak değer kategorilerine dönüşmektedir. Örneğin bir iktisatçı, bir değer kategorisi olarak ifade bulmayan hiçbir şeyle doğrudan ilgilenmemektedir. İktisatçı için ayakkabıdan önce, ayakkabının fiyatı önemlidir ve fiyatı olmayan hiçbir şeyin iktisadi çözümlenmenin konusu olması mümkün değildir. Piyasa kapısından geçen ya da mübadeleye konu olan her şey, bir fiyata sahip olmaktadır; ancak fiyatın ürünlerin kendi bedenlerinden ya da fiziki üretim koşullarından türetilmesi mümkün değildir. Maddi üretim iktisadi ilişkilerin zorunlu koşulu olsa da, maddi üretimin doğrudan iktisadın konusu olmamasının nedeni budur.

Bunun bir diğer anlamı şu şekilde ifade edilebilir: iktisadi evrenin olgularını, ilişkilerini ve bu ilişkilerin nedenselliğini maddi dünyanın gözlemine dayanarak açıklamak mümkün değildir. Ekonomi, toplumsal ilişkilerin özel bir biçimidir; iktisadi kategoriler de bu ilişkilerin özgül bir ifade bulma biçimidir. Fiyat, para, kâr, faiz, istihdam vb. gibi kategoriler, maddi dünyaya ait olgu ve/veya süreçlerin, iktisadi evrende almış olduğu özgül biçimlerdir. Bu kategoriler varlık nedenlerini maddi dünyada değil, toplumsal dünyada bulmaktadır. İktisadi ilişkilerin öncelikle toplumsal ilişkiler olduğu tespitinden yola çıkan yaklaşımın, ana akım iktisada hayli uzak olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü gerek klasik gerek neoklasik versiyonlarında, iktisadın ilgi alanını salt iktisadi olduğu kabul edilen ilişkiler oluşturmaktadır ve bunlar, genel olarak toplumsal ilişkilerin dışında bir varlık alanına sahiptir. Granovetter, bu iktisadi yaklaşımlarda, iktisadi evrende hareket eden insanların atomize ve “yeterince toplumsal olmayan” (*undersocialized*) varlıklar olarak kabul edildiğini ve toplumsal yapı ve ilişkilerin üretim, bölüşüm veya tüketim üzerinde bir etkisi olmadığı kabulünün bulunduğunu belirtmektedir (Granovetter, 1992, s. 55).

İktisadi evrenin, toplumsal yapı içinde de olsa, ondan bağımsız bir varoluş alanına sahip olduğu düşüncesi, Polanyi’nin eleştirisine konu olan (2000) “kendi kendini düzenleyen piyasalar” anlayışıyla doğrudan ilişkili değildir ama aralarında ideolojik bir bağlantı kurmak da mümkündür.

Zira kendi kendini düzenleyen piyasaların oluşumu için piyasa ilişkilerinin üstünlüğünü savunan, talep eden ve kurmayı arzulayan toplumsal sınıfların olması gereklidir. Bu tür piyasalar, her ne kadar toplumsal ve siyasi süreçlerden bağımsız hareket ediyor veya ettiği kabul ediliyor olsa da, bu piyasa ilişkilerinin toplumsal ilişkiler olarak kurulduğu açıktır. Çünkü birinci olarak, piyasa, toplumsal düzeyde bir iş bölümü nedeniyle var olan bir kurumsal yapıdır. Bunun yanı sıra, farklı toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin doğrudan bir iktisadi ilişki olarak tanımlanması da mümkün değildir. Örneğin serfliğe ve toprak lorduna dayalı bir toplumsal üretim yapısından, ücretli emeğe ve sermayeye dayalı bir üretim ilişkisine dönüşüm, özü itibarıyla iktisadi olmayıp, karmaşık siyasi ve toplumsal süreçlerde gerçekleşen tarihsel bir olgudur (Polanyi, 2000; Marx, 2011).²

İktisadi ilişkilerin toplumsal ilişkilere “yerleşik olması”, daha doğrusu, iktisadi ilişkilerin toplumsal dolayımı gerektiriyor oluşu, genel olarak iktisadi kurama dışsal kalmaktadır. Ekonomi, “maksimizasyon” anlayışına dayalı belirli “amaç fonksiyonları”yla tanımlı iktisadi davranışların gerçekleştiği bir alan olarak tanımlandığında, iktisadi evrende tanımlı süreçlerin, toplumsal varoluşun diğer yönlerinden bağımsız olarak ele alınabileceği düşüncesi—daha doğrusu, yanılması—doğabilmektedir. Böyle bir anlayışta, iktisadi kategoriler “kendinde şeyler”e dönüşmekte, toplumsal bütünle bağları kavramsal olarak kopmaktadır. Bu anlayışın bir yansıması, para üzerine yapılan kuramsal ve/veya kavramsal tartışmalarda görülmektedir. Parayı sadece bir araç konumuna indirgeyen ve biçimsel olarak tanımlanmış belirli işlevlere dayalı olarak yapılan çözümler, parada ifade bulan toplumsal ilişkilerin çözümlenmesine de uzak kalmaktadır. Yazının bundan sonraki bölümünde, yukarıda kısaca sunulmaya çalışılan kavramsal çerçeve temelinde, genel olarak paraya dair yapılan iktisadi çözümlerinin sorunlarına değinilecektir.

3. İktisatta Paranın Kavranışı

Para üzerine yapılan tartışmalarda dile getirilen ortak bir görüş, paranın anlaşılmasının güç olduğu yönündedir. Herhangi bir iktisat kitabında ya da para üzerine yazılmış bir kitapta buna ilişkin bir not düşülmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Örneğin Schumpeter’in para konusunu kafasında hiçbir zaman tatmin edici bir şekilde netleştiremediğini aktaran Ingham, bunun anlamını kendisinin de bildiğini belirtmektedir (Ingham, 2004, s. 5). Marx da, Gladstone’un meclis görüşmeleri sırasında, aşkın bile, insanları para üzerine düşünmek kadar alıklaştırmadığını belirttiğini aktarmaktadır (Marx, 1904, s. 73). Paranın anlaşılmasının zorluğunu belki de en iyi yansıtan şey, Keynes’in düşüncesinin gelişimi içinde paranın ekonomideki rolünü kavrayışındaki değişimle birlikte, *Para Üzerine Bir İnceleme* kitabından 1936 yılında yayımlanan *Genel Teori*’ye doğru bir evrilişin gerçekleşmesidir. Keynes’in *Genel Teori*’deki çözümler ve yaklaşıma yönelişinde, 1930’ların bir kırılma oluşturduğu bilinmektedir. Keynes, bu yıllarda, ekonomiyi *parasal bir süreç* olarak kavramaya başlarken, parayı sadece bir mübadele aracı olarak gören ve ekonomiyi malların mallarla mübadele edildiği bir modele, yani “reel mübadele ekonomisi”ne indirgeyen anlayışı eleştirmektedir. Keynes’in düşüncesindeki bu dönüşümün biçimsel ifadesini, verdiği dersin adını “Parasal Üretim Kuramı” olarak değiştirmesi oluşturmaktadır. Keynes, bundan böyle amacının, parasal bir ekonomideki üretim düzeyini açıklamak olduğunu belirtmekteydi (Dostaler, 2007, s. 172).

Ekonomiyi reel bir süreç olarak kavramak ile parasal bir süreç olarak kavramak arasında kesin bir ayrım bulunmaktadır. Bu ayrıma ilişkin olarak Schumpeter’in tanımlaması gayet açıklayıcıdır. Schumpeter reel çözümler olarak tanımladığı yaklaşımda paranın ve parasal süreçlerin nasıl anlaşıldığına dair şu tespiti yapmaktadır:

“Reel çözümlerinin çıkış noktası olan ilke, iktisadi hayatın bütün esas olgularının, mallar ve hizmetler temelinde, mallar ve hizmetler hakkında ve bunlar arasındaki ilişkiler olarak tanımlanabilir olduğu şeklindedir. Para, bu resme, yalnızca işlemleri kolaylaştırmak için önemsiz bir araç olarak girmektedir. Hiç kuşku yok ki, bu aracın normal olmayan bir şekilde hareket etmesi mümkündür ve eğer böyle bir şey olacak olursa, bu durum özellikle onun hareket tarzıyla ilişkilendirilecektir. Ancak para normal bir fonksiyon gösterdiği sürece, ekonomik süreci, aynı bir trampa ekonomisinde olduğu

² Bu tarihsel ve toplumsal dinamikler işlemeye başladığında, elbette “iktisadi” denebilecek süreçlerin de rol oynadığı kesindir; ama burada bu sürecin özü itibarıyla iktisadi olmadığı vurgulanmak istenmektedir. Bunu Marx’ın “ilk birikim” başlığı altındaki tarihsel, toplumsal ve siyasi içerikteki çözümlenmesi ortaya koymaktadır (Marx, 2011, s. 687).

gibi etkilemeyecektir: nötr para kavramının esas olarak ima ettiği şey budur. Böylelikle para hem hanehalkları ve firmaların gündelik faaliyetleri için hem de bu faaliyetler üzerinde gözlemde bulunarak çözümlene yapanlar için esas olan şeylerin üzerindeki “örtü” ya da “peçe” olarak tanımlanmıştır. Para, ekonomik sürecin temel özelliklerini analiz ederken bir kenara bırakılabilir olmakla kalmamakta, fakat aynı arkasındaki yüzü görmek için kaldırılması gereken peçe gibi bırakılması gereken bir şeydir. Dolayısıyla parasal fiyatlardan, bunların arkasındaki asıl önemli şey olan metalar arasındaki mübadele oranlarına ulaşılması gerekmektedir; gelir oluşumu, örneğin, emek ve maddi geçim araçları arasında bir mübadele olarak görülmeli, tasarruf ve yatırım kimi gerçek üretim faktörleri ve bunların, örneğin binalar, makineler, hammaddeler gibi kimi gerçek sermaye mallarına tahvil edilmesi ve “para biçimi altında” da olsa, bir sanayici borç sözleşmesi yaptığı zaman ‘gerçekten’ ödünç verilen şey bu fiziksel sermaye malları olarak anlaşılmalıdır. Özel olarak kendi başına ele aldığımız sigorta gibi örneğin, özelde parasal sorunlar da ayrı olarak ele alınabilir (Schumpeter, 1954, s 277).

Buna karşılık reel iktisadi süreçlerde paranın ikincil öneme sahip olduğunu kabul etmeyen parasal çözümlene için Schumpeter şöyle demektedir:

Yalnızca Kaliforniya’daki altın keşfi sırasında ve sonrasında değeri ifade eden para birimindeki değişmelerin yaratmış olduğu etkilere bakmak yeterlidir. Etkin bir bankacılık sisteminin gelişmesinin bir ülkedeki iktisadi zenginliğin gelişiminde yarattığı etkiyi anlamakta da zorluk çekmiyoruz. . . . Parasal (nominal) fiyatlar, parasal gelirler, parasal gelir üzerinde etkide bulunan yatırım ve tasarruf kararları metaların ve hizmetlerin ifadeleri olarak görünmemektedirler artık; bunlar artık kendilerine ait bir hayata ve etkiye sahiptirler; ve kapitalist sürecin içeriğe dair özellikleri ‘peçeye’ bağımlı olabilir ve bu örtünün ardındaki ‘yüz’, bu peçe olmaksızın tam sayılmamaktadır (Schumpeter, 1954, s. 277).

Schumpeter’in tanımlaması, yukarıda belirtildiği gibi, Keynes’in kuramı açısından da önemli olan bir noktaya parmak basmaktadır. Ekonominin reel bir süreç olarak anlaşılması, Keynes’e göre, kendisinin “Klasik okul” olarak tanımladığı yaklaşımın en önemli yanlışıydı. Bu anlayışta para sadece bir dolaşım aracı olarak görülüyor, iktisadi süreçlerdeki dinamiklerin reel unsurlar cinsinden açıklanabileceği düşüncesi benimseniyordu. Bu bağlamda, Adam Smith’in parayı, malları “elden ele dolaştıran çark” olarak nitelediği hatırlanabilir (Smith, [1776]1981, s. 309). Paranın “nötr” mü olduğu, yoksa reel bir etkiye mi sahip olduğu tartışmasının, genel olarak, “kısa dönem/uzun dönem” ayrımı üzerinden bir çözüme bağlandığı düşünülebilse de, Keynes’e göre “uzun dönem” gibi bir “zaman dilimi” çok da anlamlı değildi; zira uzun dönemde “hepimiz ölmüş olacağız”. Dahası “fırtınanın geçip okyanusun durulmuş” olacağı bilgisinin ekonomiye dair söylediği bir şey bulunmamaktaydı; çünkü çalkantılı dönem öncesi ve sonrasını tanımlayan şeyin adına denge dense de, iki denge durumunun aynı olduğunu söylemek mümkün değildi. İki durum arasındaki tek benzerlik, dengenin varlığıdır; oysa dengeyi sağlayan unsurların, dinamiklerin, koşulların vb. zaman içinde değişmiş olduğu ve iki denge durumunun aynı olmadığı açıktır.

Keynes, *Genel Teori*’de, ekonominin, mallarla malların mübadelesine indirgenemeyeceğini; mallar arasındaki mübadelenin arasına para girdiğinde, artık malların mallarla mübadelesinden söz etmenin mümkün olmadığını açıklamaktaydı. Bu bağlamda *aslında* para malların mallarla mübadelesinin arasına girmiş değildi; tersine, malların fiyatlarının para ile ifade edilmesi zorunluluğu söz konusuydu ve para bu işlevi kaçınılmaz olarak üstlendiğinde, alış ve satın alma kategorik olarak birbirinden ayrılmış olmaktadır. Örneğin *Genel Teori*’nin girişinde Keynes, *Para Üzerine Bir İnceleme* kitabını yazarken, “paranın etkisinin, doğrusunu söylemek gerekirse, genel arz ve talep teorisinden ayrı bir şey olduğunu ortaya koyan geleneksel bir çizgiyi” sürdürdüğünü belirtmekteydi (Keynes, [1936] 1973, s. xxii). Klasikleşmiş bir eser olan ve kimilerine göre iktisatta bir devrim yarattığı iddia edilen *Genel Teori*’nin arkasında, paraya ilişkin düşüncenin değişmesinin yer alması, paranın nasıl kavrandığı meselesinin önemini ortaya koymaktaydı. Dostaler de, Keynes’in çalışmalarında paranın kilit kavram olduğunu ve başlıca çalışmalarının hepsinin başlığında yer aldığını belirttikten sonra Keynes’e atfen “istihdamın genel kuramı aynı zamanda paranın genel kuramıdır” tespitini yapmaktaydı (Dostaler, 1997, s. 87).

Paranın “nötr” olmadığı ve ekonomide oynadığı rolün reel anlamdaki önemine dair yazılan çok şey olmakla birlikte, konunun belirsizliğini koruduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda en çarpıcı örneklerden biri de, genel denge teorisinin paraya bir yer bulamamasıdır (Ingham, 2000, s. 16). İktisadi düşüncede paraya ilişkin kavramsal bir çözümlenmenin eksikliği görülmektedir. Buna karşılık, paraya dair kavramsal bir çözümlene yapılmadan bir “para kuramı”nın geliştirilmesine de

tanık olunmaktadır. Örneğin paranın miktar kuramı olarak bilinen yaklaşım, paranın ne olduğunu açıklayan değil, ekonomide paranın varlığını ve hareketini (dolaşımda, birikimde, ödemede vb.) verili alan bir çözümlerdir ve bunun ötesinde bir şey söylemekten uzaktır. Oysa Keynes bu anlayışı aşmak için düşünsel bir mücadele vermiş, ekonomiyi parasal bir süreç olarak tanımlayarak, iktisadi evrende var olan iktisadi olguların parasal varlıklar olarak tanımlı olduğunun altını çizmeye çalışmıştır.

4. Paranın İşlevleri ve Parayı Açıklamak

Keynes, genel iktisadi kuramına parayı içkin kılmış ve ayrıca paraya dair bir kuram geliştirmiş olsa da, paraya ilişkin kavramsal bir çözümler yaptığını söylemek zordur. Kuramsal çözümler, görüngüler düzleminde bir takım ilişkileri açıklamakla birlikte, bu görüngüleri ortaya çıkaran süreçleri ve ilişkileri açıklamaktan uzaktır. Roy Bhaskar'ın ampirik düzey (deneyimler), fiili düzey (olaylar) ve gerçeklik (mekanizmalar) arasında yaptığı ayırımı bu tespite açıklık getirdiği söylenebilir (Bhaskar, 1978). İktisatta, paranın, genellikle görüngüler düzleminde ele alınmasına karşılık, parayı ortaya çıkaran mekanizmaların, yani toplumsal ilişkilerin yeterince ele alındığını söylemek zordur. Bunun en belirgin göstergesi, paraya ilişkin “kuramsal” bir açıklama yapılacağı zaman, en fazla “paranın işlevleri” üzerine bir tanımla yetinilmesidir. Oysa bu işlevler paranın varlığını ve doğasını açıklamaktan uzaktır; çünkü sadece paranın *işlevlerinin* ne olduğu ve paranın bu işlevleriyle *biçimsel olarak* neyi gerçekleştirdiği üzerine yapılan gözlem ve açıklamaların, paranın neden var olduğunu ve bu işlevleri nasıl gerçekleştirdiğini açıkladığı söylenemez. Daha temel bir düzeyde gerekli olan, bu işlevleri gerektiren ve mümkün kılan mekanizmaların açıklanmasıdır.

Birçok iktisatçının paraya ilişkin kuramsal açıklamaları, doğrudan “paranın işlevleri” ile başlamakta ve bu bağlamın dışına çıkmamaktadır. Oysa bir işlevi yerine getiren ve bunu yaparken bir toplumsal eylemin gerçekleşmesini sağlayan araç ve onun gözlemlenebilir hareketi, bu işlevin nasıl gerçekleştiğini açıklayamaz. Paranın tanımını, onun işlevleri temelinde vermek, görüngü düzeyinde elbette yanlış değildir; çünkü para, bu düzeyde, tanımlanmış *bu* işlevleri gerçekleştirmektedir; ama bu işlevlerin *neden* var olduğunu açıklamak için gerekli bilgi paraya ve onun gözlemlenebilir hareketine içkin değildir. Örneğin para, Mishkin'in tanımladığı gibi (Mishkin, 2004, s. 44) bir ödeme aracı olarak kabul edildiğinde, ödemenin parayla yapıldığını anlamaktayız; ama bu olayın kendisinden, ödemenin *ne olduğunu* anlamak mümkün değildir. Benzer bir şekilde paranın dolaşım aracı olarak kullanılabilirdi bilinse de, bu bilgi, metaların mübadelesinin dayandığı toplumsal temelleri açıklamaktan uzaktır. Biçimsel olarak iki kişi arasında tanımlanan mal takasına bakılacak olursa, görüntü, burada iki insanın mallarını karşılıklı olarak mübadele ettiği şeklindedir. Bu mübadele ilişkisi para aracılığıyla da gerçekleşebilir, parasız da—ve bu, çok önemli bir konuya işaret etmektedir: mübadele parayı *her zaman* zorunlu kılmamaktadır. Bu tespit, gelişmiş bir meta ekonomisinde paranın zorunlu olmadığını *değil*, paranın *bir ilişkinin içine doğduğunu* göstermektedir. İlişkinin gelişmişliği parayı zorunlu kılsa da, ilişkiyi yaratan para değildir; bu nedenle paranın ilişkiyi değil, ilişkinin parayı açıklaması beklenmelidir.

Dolayısıyla paranın açıklayamayacağı şey, bir *toplumsal ilişki olarak* bu mübadelenin hangi temeller üzerinde gerçekleştiğidir. Örneğin para, bir *iktisadi ilişki olarak* mal takasının neden yapıldığını; iki kişi arasındaki mal alıp vermenin bir hediye ilişkisi (ya da *iktisadi olmayan* başka bir ilişki) olmaktan neden ve nasıl ayrıldığını açıklayamaz. Benzer bir şekilde, para, bu mal takasındaki mübadele oranının nasıl ve neye göre belirlendiği bilgisini de veremez. Dahası para, eğer sadece bir işlevi yerine getiren bir *araç ise*, bu işlevini ancak mübadele oranları (ya da nispi fiyat yapıları) belirlendikten *sonra* yerine getirebilecektir. Paraya ilişkin temel bir karşılıklığın tam bu bağlamda ortaya çıktığı söylenebilir. Şöyle ki, para eğer fiyat oluşum sürecine dışsal bir unsur ise, o zaman fiyatların oluşumu sürecinde para hiçbir rol oynamamaktadır. Yok, eğer para fiyat oluşum sürecine içkin ise ve belirleyici bir rol oynuyorsa, o zaman para sadece bir mübadele ilişkisinin gerçekleşmesini sağlayan basit bir araç değildir demektir.

Bu söylenenler, paranın işlevleri üzerinden yapılan kuramsal açıklamaların, paranın kavramsal çözümlerini içermediğini göstermektedir; ve işlevi yerine getiren araç, bu işlevi gerçek ve mümkün, hatta zorunlu kılan süreci açıklamak için gerekli bilgiyi, kendi varlığında ya da varlığı aracılığıyla gerçekleştirdiği işlevde barındırmamaktadır. Mübadelenin *görünen yönü*, malların

karşılıklı olarak el değiştirmesidir. Sadece bu biçimsel düzeyde açıklamayı gerektiren bir şey yoktur; ama bu düzlemle sınırlı kalındığında iktisat da yoktur. İktisat karşılıklı her mal (veya başka bir şey) alış-verişini açıklamayı amaçlayan bir disiplin değildir. Örneğin karşılıklı olarak birbirine hediye veren iki insanın bu davranışı neden gerçekleştirdiklerinin açıklaması, iktisadın alanına girmemektedir. Ya da bir insanın kendi arabasına bir başkasını gönüllü olarak alması ve gideceği yere bırakması, yine iktisadın alanına girecek bir konu değildir. Ama bu olaylar, bir “piyasa ilişkisi” olarak, birinin diğeri için verdiği/yaptığına karşılık bir bedel ödemeyi gerektirdiğinde, bu ilişki iktisadın alanına girmektedir. İki insan arasındaki mübadele ilişkisi, parayı gerektirse de gerektirmese de bu nedenle iktisadın alanına dâhildir. Bunun ifade ettiği çok önemli bir sonuç bulunmaktadır: iktisadi ilişki, bu içerikte bir mübadeledir ve paranın burada bir rolü olup olmaması doğrudan bu mübadele ilişkisini iktisadi kılan unsur değildir. Yani mübadele başka bir şeydir, mübadelede paranın kullanılması başka bir şey.³ Zira iki insan, iktisadi anlamda karşılıklı olarak doğrudan ürünlerini mübadele ediyor olabilirler ve bu nedenle paraya ihtiyaç duymayabilirler. Ya da bu kişilerden biri, almış olduğu ürünün karşılığını bir hafta sonra yine kendi ürünü aracılığıyla “ödeyebilir”. Dolayısıyla “ödeme aracı işlevine sahip olan para”nın burada gerekli olmadığı açıktır. Buradan çıkan sonuç şudur: paranın ortaya çıkmasını gerektiren ilişkiye dair açıklama, parayı gerektirmemektedir. Bu konu, paranın işlevlerini ortaya çıkaran sürecin bir toplumsal ilişki olarak kavranmasının gerekliliğiyle ilgilidir ve aynı şey, paranın da bir toplumsal ilişki olarak kavranmasını gerektirmektedir.

Mübadelelerin ve paranın toplumsal bir ilişki olarak kavranmasının önündeki en önemli engel, iktisadi düzeyde tanımlanan bu ilişkilerin nesnelere arasında ya da para ile meta arasında bir ilişki olarak görülmesidir. Paranın işlevleri, para ile metalar arasında bir ilişki gibi görünse de, aslında ilişkinin *öncelikle* insanlar arasında tanımlı olması, burada asıl vurgulanması gereken konudur. Bu olgu, paraya ilişkin tartışmaların en önemli yönlerinden birini oluşturmaktadır. Paranın sadece bir nesne olarak görülmesinin sorunlarına Giriş bölümünde değinilmişti. Paranın salt bir nesne olarak görünmesinin, sadece bir yanılısına olmadığına altını çizmek gerekir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, toplumsal ilişkilerin *aynı zamanda* maddi süreçler olarak gerçekleşmesi (ve gerçekleşmek zorunda olması), bu ilişkilerden türeyen kategorilerin belirli maddi varlıklar aracılığıyla ifade edilmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak toplumsal ilişkiler kavramsal olarak çözümlenmediğinde, maddi varlıkların bu toplumsal nitelikleri nasıl taşıdığı anlaşılammakta, dahası bu nesnelere toplumsal ilişkiler arasındaki bağıntı kopmaktadır. Bu durum, maddi varlıklar ile toplumsal niteliklerin özdeşleştirilmesine yol açmakta, nesnelere kendi bedeninde var olmayan özelliklerin bu nesnelere atfedilmesi sonucunu doğurmaktadır. Ama bu özdeşleştirme mutlak bir şey olmadığı ve sadece belirli bir uğrakta mümkün olduğu için, paradoksal olarak, toplumsal ilişkiler ile maddi varlıklar arasındaki ilişkinin olmadığı düşüncesine de yol açabilmektedir. Böylelikle para nesnesi belli bir uğrakta para olarak görülürken, bir diğer uğrakta sadece bir nesne olarak algılanabilmektedir. İktisadi ilişkilerin bir yandan değer ilişkisi gibi algılanmasına karşılık, başka bir uğrakta salt nesnelere arasında bir ilişki gibi algılanması da aynı nedenden kaynaklanmaktadır.

Bu konunun para bağlamındaki önemi açıktır. Paranın işlevleri üzerine yapılan bir çözümleme, paranın nesnel niteliğine odaklanmak durumunda olup, paranın nesne olarak herhangi bir şey olabileceği düşüncesine yol açabilmektedir. Para olma niteliğinin kuramı zorlamaya başladığında ise parayı bir nesne olarak almanın altında yatan kuramsal boşluk, çözümlemenin derinleştirilmesine engel olmaktadır. Paranın tanımını öncelikle paranın işlevleri üzerinden yapan bir yaklaşım—ki iktisatta hayli yaygındır—bu kavramsal tartışmaların çok uzağında kalmaktadır.

“Paranın doğası” ya da ne olduğuna ilişkin tartışmayı farklı bir boyutta tartışmaya başlamadan önce, paranın, sosyolojik olarak nitelenen çözümlemelerine de kısaca değinmek gerekmektedir. Bu çözümlemelerin (Zelizer, 1989, 1994; Ingham, 2004; Dodd, 1994, 2014) ortak noktası, parayı salt iktisadi bir görüngü olarak almama konusundaki anlayıştır. Ancak bu amaçla girilen çalışmaların yöneldiği yer, iktisadi ilişkileri toplumsal ilişki olarak kavramak değil; iktisadi olmayan toplumsal

³ Burada vurgulanmak istenen, aşağıda açıklanacağı gibi, mübadelelerin para aracılığıyla gerçekleşen bir ilişki olmasından önce bir değer ilişkisi olarak kurulduğu meselesidir.

ilişkilerin içine iktisadi görüngülerin yerleştirilmesi, bu görüngülere bu toplumsal bağlamda farklı ya da yeni bir anlamın *daha* yüklenmesi olmaktadır.

Diğer taraftan bu tür sosyolojik çözümlenelerde görülen bir diğer konu, yine iktisada, özellikle de neoklasik iktisada yönelik eleştiriler olmaktadır. Parayı sadece iktisadi bir görüngü olarak gören, paranın varoluşuna dair tüm açıklamaları piyasa düzleminde gözlemlenen olgu ve süreçler üzerinden yapan iktisadi anlayışların eleştirilmesinin haklı olduğu açıktır. Piyasa düzleminde tanımlı para, doğal olarak “iktisadi insan” ile ilişkilendirilmekte, paranın anlamı ve içeriği bu aktörün piyasada tanımlı eylemleriyle açıklanmaktadır. Oysa sosyolojik olarak nitelenen çözümlenelerde paranın anlamı, toplumsal niteliği, iktisadi bir bağlamda ele alınmamaktadır. Buna göre para, farklı anlamlara sahiptir; örneğin paranın nasıl kazanıldığı, paraya (daha doğrusu “para cismine”) farklı anlamlar yüklenmesine neden olmaktadır. Örneğin paranın çalışılarak ya da kumardan kazanılması veya yolda bulunması, paraya, bunlar aynı miktarda alım gücünü temsil etse de, farklı anlamlar yüklenmesine ve kişilerce bu paralara farklı şekilde bakılmasına yol açtığı gözlenmektedir. Diğer taraftan sadece nasıl kazanıldığı değil, paranın nasıl harcanacağı konusu da, paranın farklı şekilde görülmesine neden olabilmektedir. Örneğin paranın günlük alışveriş için mi, yoksa giyim masraflarına mı ayrıldığı konusu da, piyasada göreceği işlev açısından bir fark olmayan “aynı para”ya farklı anlamlar yüklenmesine neden olabilmektedir (Zelizer, 1994).

Paranın toplumsal yaşam içinde böyle farklı “niteliklere” sahip olması, elbette iktisadın alanına girmemektedir. Bu tür bir çözümlenmenin iktisadın alanına girmemesi, şaşırtıcı değildir; zira iktisatçı için para, kaynağından veya nasıl kazanıldığından bağımsız olarak, sadece satın alma gücünü temsil etmektedir. İktisadi aktörlerin piyasada gerçekleştirdikleri eylemlerin kaynağı ve amacı ne olursa olsun, *piyasada* gözlemlenen ve gerçekten var olan tek ilişki, mübadeledir ve bir değer ilişkisidir. Sosyolojik çözümlenelerde, paranın toplumsal anlamına ilişkin yapılan gözlemlerde belirleyici olan şeyin doğrudan para değil, toplumsal hayatın kendisi olduğu görülmektedir. Daha açık ifadeyle para, bu çözümlenelerde, toplumsal hayatın farklı yönlerinde ortaya çıkan ilişki ve anlamların gerçekleşmesinde paranın aracılık ediyor oluşu olgusundan yola çıkarak, paraya bir anlam yüklediğini gözlemlemekte ve buradan “paranın anlamı”na dair çıkarımlarda bulunmaktadırlar. Oysa burada anlamın kökeninin aranacağı şey para değil, para aracılığıyla gerçekleştirilen veya gerçekleştirilmeye çalışılan toplumsal ilişkilerdir; bu nedenle bu sosyolojik çözümlenelerin paraya kavramsal düzeyde bir açıklama getirdiğini söylemek mümkün değildir.

5. Paranın İkili Doğası ve Para-Meta İlişkisi

Paraya ilişkin kavramsal tartışmanın çıkış noktası, paranın ikili doğasıdır. Parayı, belirli işlevleri yerine getiren fiziksel bir varlık olarak tanımladığımızda,⁴ bir yandan belirli bir nedenselliğe göre gerçekleşen bir hareketi—ve belirli bir nedenselliğin gerçekleşmesini—görmekte, diğer yandan bu hareketi gerçekleştiren bir nesne görmekteyiz. Bu bağlamda “para olma niteliği” ile “para nesnesi” arasında bir ayırım yapılabilir ki, bu ayırım, para üzerine yürütülen tartışmaların kavramsal içeriğini özetler niteliktedir. Paranın sadece bir nesne olmasının mümkün olmaması ve paranın nesnel bir biçime bürünmek zorunda olması, toplumsal ilişkilerin doğasından kaynaklanan temel özellikleri ve çelişkileri yansıtmaktadır.

Daha önce de değinildiği gibi, toplumsal ilişkiler maddi bir dünyada gerçekleşmekle birlikte, bu ilişkilerin mantığının maddi dünyaya referansla tanımlanması mümkün değildir. Her toplumun varlığını sürdürmesi için maddi üretimde bulunması zorunludur. Ancak bilindiği gibi tarih içinde farklı toplumsal yapıları birbirinden ayıran temel unsur, bu maddi üretimin toplumsal niteliğidir. Örneğin zirai faaliyet binlerce yıldır sürdürülmekte, ancak farklı tarihsel dönemlerde, farklı toplumsal ilişkiler içinde gerçekleşmektedir. Üretimin kölecilik düzeninde mi, kendi toprağını işleyen aileler temelinde mi, lordun toprağında serf emeğine dayalı olarak mı, yoksa büyük kapitalist çiftliklerde ücretli emek tarafından mı gerçekleştirildiği, tarihin konusudur. Her farklı toplumsal yapıda ortak

⁴ Yanlış anlaşılmaya izin vermemek adına, vurguyu “fiziki bir varlık aracılığıyla belirli işlevlerin gerçekleşmesi” şeklinde yapmak da mümkündür.

olan yön, üretimin maddi niteliğidir.⁵ Ancak maddi süreçlerdeki ortak yönler karşılık üretimin toplumsal niteliğinin değişimi, üretimin tarihselliği konusunu açıklayan temel unsurdur.

Toplumsal üretim sürecinin maddi ve toplumsal boyutları kategorik olarak ayrıştırılabilir de, bunlar, gerçekte, aynı sürecin birbirini varsayan, iç içe geçmiş iki boyutu olarak var olmaktadır. Örneğin kapitalist üretim ilişkileri içinde üretim kâr amacıyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda bir malın, diyelim ki ayakkabının üretilmesi, maddi anlamda belirli bir süreçtir ve bu sürecin doğrudan gözlemi, bize ayakkabının nasıl üretildiğini göstermekte, ama kârın nasıl üretildiğini göstermemektedir. Benzer bir şekilde ayakkabının fiziksel üretimi, bize bu ayakkabının fiyatının ne olacağını söylemekten uzaktır. Oysa bilinmektedir ki, kapitalist üretim ilişkileri altında ayakkabı üretimi sadece ayakkabının değil, *aynı zamanda* onun değerinin, bu üretim sonucunda girişimcinin amaçladığı kârın üretimidir. Marx, bu ikili oluşumu “değerlenme süreci” ve “emek süreci” olarak kavramsallaştırmaktadır (Marx, 2011, s. 181-200). Bu ayrıştırma ve kavramsallaştırma, üretimin toplumsal ve maddi yönlerinin birbirini gerektirdiğini; ama daha önemlisi, her iki sürecin farklı nedensellikler temelinde birbirini varsayarak gerçekleştiğini göstermektedir. Maddi üretim olmaksızın toplumsal bir ilişkinin gerçekleşmesi elbette mümkün değildir; ama toplumsal ilişkilerin nedenselliği olmaksızın *verili* üretim ilişkileri *içinde* maddi üretimin gerçekleşmesi de mümkün değildir. Bir başka deyişle, ortada maddi olarak üretilmiş bir ayakkabı olmaksızın, bunun satışı, fiyatı ve kârı diye bir şey söz konusu değildir; ama kâr getirmeyeceği bilinen bir ayakkabının üretilmesi de bu sistemde söz konusu değildir.

Para, maddi ve toplumsal nitelikleriyle, benzer bir özellik göstermektedir. Yukarıda sözü edildiği gibi, mübadele ilişkisi, paradan *önce* mübadele edilecek ürünleri, dolayısıyla ürünlerini bir şey karşılığında mübadele edecek insanları—ya da genel tanımıyla, üretimde toplumsal iş bölümünü—varsayar. Para bu ilişkiyi bizzat doğuran etken değil, bu ilişkiden türeyen unsurdur. Ancak para, günlük yaşamda ve iktisadi ilişkiler içinde, karşımıza en gelişkin biçimiyle çıktığı için, paranın kökenlerini sorgulama gereği, yani paranın nereden türediği konusu üzerinde düşünme gereksinimi de duyulmamaktadır. Konuyu karmaşıklaştıran, paranın fiziksel olarak gerçekleştirdiği eylemlerin, daha doğrusu paranın işlevlerinin kendisidir denebilir. Örneğin dolaşım sürecinde karşımıza çıkan para, burada metaların dolaşımını sağlayan araç olarak belirmektedir. Bunu yaparken, doğrudan gözlemlenen ilişki, para ile meta arasındadır ve para, metanın fiyatını gerçekleştiren unsur olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla temel ilişkiyi, para ile meta arasında tanımlamak mümkündür. Ancak burada karşımıza çıkan sorun, para ile meta arasındaki ilişkinin *nasıl* kurulduğudur.

Para ile meta arasındaki ilişkinin⁶ kavramsallaştırılması, daha doğrusu sorunsallaştırılması, kilit niteliğinde, önemli bir konudur. Çünkü günlük pratikte üzerinde düşünmeden ve düşünme gereksinimi duyulmadan gerçekleşen bu ilişki, özünde kimi varsayımları barındırmaktadır. En basit düzeyde, para ile meta arasında bir ilişki kurabilmek için, bu iki şey arasında ortak bir nitelik ya da özdeşlik olduğunu düşünmek mümkündür. Para ile meta arasındaki ilişkide görünüşte olan şey, paranın, metanın yerini almasıdır. Para, metanın yerini alabildiğine göre, para metanın kendisini ya da metaya ait bir özelliği temsil edebilmektedir. Ama daha önemlisi, para ile meta arasındaki ilişkinin *gerçekten ne olduğudur*. Bir başka ifadeyle, para, metanın değerini nasıl *göstermektedir*? Örneğin paranın işlevlerinden “değer ölçütü” olma işlevi fiilen nasıl gerçekleşmesi için, para ile meta arasında dolaylı ya da dolaysız bir ilişkinin tanımlanması gerekmektedir. Çünkü paranın, kendi biçimi ne olursa olsun, aralarında bir ilişki olduğu için metanın değerini ifade etmesi beklenmelidir.

⁵ En azından üretimde kullanılan teknoloji bağlamında, gerçekleşen zirai üretimin maddi doğasının dahi zaman içinde çok fazla değiştiği bellidir. Ancak *belirli bir soyutlama düzeyinde*, bu farklı nitelikte faaliyetlerin maddi anlamda aynı olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Marx’ın *Kapital*’in birinci cildinde “Emek süreci”nin doğasına dair çözümlenmeleri bu açıdan açıklayıcıdır (Marx, 2011).

⁶ Bu ilişkide, paranın nesnesinin, yani paranın metalden bir nesne mi, yoksa kağıt para mı olduğu, hatta dijital bir görüntü mü olduğu önemli değildir. Çünkü paranın fiziksel özelliklerinin ne ifade ettiğini tartışmadan önce, para olma niteliğinin tartışılması gereklidir; zaten para olma niteliği üzerine bir tartışma yürütülmediği için para nesnesi üzerinden yürütülen tartışmaların bir sonuca varması mümkün görünmemektedir. Bu konuya daha sonra gelinecektir.

Dolayısıyla, nasıl ölçtüğünden bağımsız olarak, paranın, metanın fiyatının ifade edildiği nesne olduğunu söyleyebiliriz.

Bu noktada bir parantez açarak, paranın “hesap parası” tanımına ilişkin akla gelebilecek bir soruyu tartışmak yerinde görünmektedir. Bilindiği gibi, Keynes’e göre paranın tanımı, onun hesap parası olma niteliğinde aranmalıdır. Keynes *Para Üzerine Bir İnceleme* kitabına, para ve hesap parası arasında ayırım yaparak başlamakta ve şöyle demektedir: “Para kuramının birincil kavramı, borçların, fiyatların ve genel satın alma gücünün ifade edildiği hesap parasıdır (*money of account*)”. Buna göre “hesap parası, borçlarla, yani ödemesi ertelenmiş sözleşmelerle; ve fiyat listeleriyle, yani alıma veya satıma yönelik sözleşme teklifleriyle ortaya çıkar. Bu borçlar ve fiyat listeleri, ister kişiler arası doğrudan iletişimle, ister kağıttan yahut fırınlanmış tableten belgelerde muhasebe işlemi olarak kayda geçsin, sadece hesap parası ile ifade edilebilir”. Para ise, “teslimiyle borç sözleşmelerinin ve fiyat sözleşmelerinin ifa edildiği ve genel satın alma gücünün elde tutulduğu biçim, karakterini hesap parası ile ilişkisi”nden almaktadır (Keynes, 2008, s. 3). Akat’a göre, “heterojen mallardan oluşan bir dünyada, üretim ve tüketimle ilgili kararların verilebilmesi için, söz konusu malların toplanması, çıkartılması, masraf ve gelirlerin sistemli bir şekilde muhasebesinin tutulması için bir hesap biriminin zorunlu” olduğundan söz etmektedir (Akat, 2008, s. 264). İktisadi evrende, mal ve hizmetlerin kendileri olarak değil, fiyatlarıyla var olduğu yukarıda belirtilmişti. Hesap parasına ilişkin bu belirlemelerin ardından akla gelen soru şudur: para belirlenmiş fiyatları mı göstermektedir, yoksa fiyatların belirlenmesinde bir rol mü oynamaktadır? Anlaşılan o ki, hesap parası olarak para, belirlenmiş fiyatların kendi cismi aracılığıyla varlık bulmasında işlev göstermektedir ve bu tanımlamada hesap parası ile para arasındaki çizgi hayli belirsizdir.⁷ Böyle bir durumda, varsayılan, fiyatlar ya da metalar arasındaki nispi mübadele oranlarının, öncelikle metaların kendi aralarında bir ilişki olarak gerçekleştiği, ardından, bu belirlenmiş fiyatların para aracılığıyla ifade bulduğu şeklindedir. Bu durum, yukarıda belirtildiği gibi, para ile meta fiyatları arasındaki ilişkinin ne olduğu ve nasıl kurulduğu sorusuyla ilgilidir ancak bu soruya yanıt vermekten uzaktır; çünkü hesap parası “hesaba” (fiyat belirlenme süreçlerine) doğrudan değil dolaylı olarak girmektedir.

Para ve meta ilişkisi, iki ayrı nesne arasındaki ilişkinin içeriğine yönelik bir soru bağlamında alındığında, gözlemlenen ilk şey, para ile metanın birbirlerinin karşısına gerçekten de iki ayrı nesne olarak geldiğidir. Bu iki nesne arasındaki ilişkinin olgusal yönüne bakıldığında, doğrudan kurulan fiziki ya da kimyasal bir temas olmadığı görülmektedir. Burada anlatılmak istenen, termometre ile hava arasındaki ilişkiyle karşılaştırma yapılarak açıklanabilir. Termometre, hava sıcaklığını ölçen ve gösteren bir cihaz olarak işlevini, hava ile doğrudan temas ederek, yani onunla fiziksel bir etkileşime geçerek yerine getirmektedir. Hava ile temas eden termometrenin içindeki cıva, ortam sıcaklığına bağlı olarak hacim değiştirmektedir. Böylelikle termometrenin ölçme işlevi, bizzat onun fiziksel ve kimyasal yapısı ile ve bu yapının hava ile etkileşimi aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Termometre örneğinden yola çıkarak, paranın değeri ölçme işlevini nasıl yerine getirdiğine ilişkin metodolojik bir soru yöneltilir. Bu, elbette, paranın değeri “ölçme” işlevinde termometrenin benzeri bir işlevi göstermesi beklendiği anlamına gelmemektedir. Termometre örneği, sadece konuya yaklaşımda metodolojik bir çıkış noktası oluşturmakta; “ölçen ve ölçülen”⁸ ya da “ölçülmüş olan ile ifade eden”⁹ arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiğine dair düşünsel bir gereksinime işaret etmektedir. Eğer iktisadi evrende sadece mallar ve hizmetler bulunuyor ve iktisadi kategorilerin ve büyüklüklerin hepsi bu mal ve hizmetler arasında bir ilişki olarak belirleniyor; para da bütün bunlara dışsal bir şey olarak varlık buluyorsa, o zaman paranın sadece biçimsel bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Ve bu durumda para ile meta fiyatları arasındaki ilişki dışsal bir ilişki olarak kuruluyor demektir.

⁷ Elbette para olarak kullanılacak şeyin belirlenmesi, ki bunu da devlet yapmaktadır, önemlidir ve devlete önemli üstünlükler sağlamakta, örneğin borçlular ile alacaklılar ilişkisini kesin olarak etkileme kapasitesine sahiptir. Ancak piyasa kurallarının temel alındığı bir ekonomide, para olarak kullanılacak şeyin ne olduğu tanım gereği ikincil bir meseleye dönüşmektedir.

⁸ Burada varsayılan, paranın değer ölçüsü olması olgusudur.

⁹ Burada varsayılan, paranın, kendisi dışında, yani metalar arasında bir ilişki olarak belirlenmiş fiyatın göstergesi olması olgusudur.

Buna karşılık para, iktisadi evrende, mal ve hizmetlerin var olduğu gibi *kendisi olarak* varlık buluyorsa, o zaman, paranın nasıl bir varoluşa sahip olduğunu sormak ve paranın ontolojisini tartışmak gerekmektedir.¹⁰ Konu, bu bağlamda, para cisminden ayrı olarak “para olma niteliği” üzerinde odaklanmayı gerektirmektedir. Çünkü iktisadi evrene *içkin* olarak tanımlanan para, orada sadece bir cisim olarak var olması mümkün olmayan bir varlıktır ve bu durumda soru, “para olmak” bağlamına yerleşmektedir. Para olma niteliğine ilişkin bir tartışmanın, para nesnesiyle doğrudan ilgili olmadığı açıktır. Para nesnesi, paranın işlevlerini *filen* gerçekleştiren somut varlıktır ama *bu* nesnenin bu işlevleri yerine getirmesi için gerçekleştirdiği hareketin nedenselliğini bu nesnenin kendisiyle açıklamak mümkün değildir; ve karışıklık da burada ortaya çıkmaktadır.

Para olma niteliği ile para nesnesi arasındaki ayrım, yukarıda ifade edildiği gibi, bir toplumsal ilişkinin (para olma niteliği ya da bu niteliği var eden süreçler) somut bir ifade bulması (para nesnesi) gerekliliğiyle ilgilidir. Paraya ilişkin tartışmalarda, tarihte çok değişik nesnelerin para olarak kullanılmış olması ve bugün para *nesnesinin* tamamen itibari bir şeye *de* dönüşebilmiş olmasına atıfla, para nesnesinin hiçbir önemi olmadığı belirtilmektedir. Bu örneklere bakarak para nesnesinin önemsiz—hatta anlamsız—hale geldiğini iddia etmek kolay olmasa da, bu tartışma esas olarak paranın meta olup olmaması üzerinde odaklanmaktadır. En çok da Marx’a atıfla ve onu eleştirmek amacıyla yapılan bu tartışmada iddia edilen şey, parasal ilişkilerin, para-meta temelinde açıklanmasının gerekmediği, hatta yanlış olduğu yönündedir ve bu iddiayı ispatlamak için, az önce değinildiği gibi, tarihte, meta olsun ya da olmasın, çok farklı nesnelerin (deniz kabuğu gibi) para olarak kullanılmış olması örnek verilmektedir. Eğer geçmişte çok farklı cisimler ve günümüzde kağıt ya da dijital “paralar” para olarak kullanılmış ve kullanılmaya devam ediyorsa, bu durum, paranın meta olduğu düşüncesini çürütmek için yeterli görülmektedir. Ancak konu tam da bu noktada çetrefil bir hâl almakta ve yukarıdaki soru yanıtız kalmaktadır: para ile metalar arasındaki ilişki nasıl kurulmalıdır? Tekrar edecek olursak, termometrenin ölçme işlevinde *tanımlanabilen* ilişkinin benzerinin (veya benzer olmayan bir ilişkiyi) burada nasıl tanımlamak gerekliliği gündeme gelmektedir. Termometre örneği, bize ilişkinin fiziksel olarak kurulması gerekliliğini değil, *bir ilişkinin* kurulması gerektiğini göstermektedir.

Para ile meta arasındaki ilişki üzerine bir tartışma, akla öncelikle değeri olan metaların karşında yer alan paranın da bir değerinin olup olmadığı sorusunu getirmektedir. Bu aşamada, paranın bir meta olmadığı düşüncesi kabul edenler için dahi bu tartışma önemlidir; zira onlar açısından da en azından paranın bir değeri olması gerekmediği, dolayısıyla paranın meta olması gerekmediği sorusuna yanıt bulmak mümkündür. Paranın değerinin olup olmadığı tartışmasını yürüten önemli iki düşünür Marx ve Simmel’dir. Aslında Simmel’in yürüttüğü bu tartışmanın, doğrudan atıfta bulunulmasa da Marx’la ilişkili olduğu bilinmektedir. Marx’a gelmeden önce, Simmel’in bu tartışmayı nasıl yürüttüğüne bakılacaktır.

6. Paranın Bir Töz Olarak Değeri Var mı?

Bu bölümün başlığı, Simmel’in *Philosophy of Money* kitabının ikinci bölümünün başlığından türetilmiştir (Simmel, 1990, s. 131). Simmel’in, paranın değerinin bir töz olarak var olup olmadığını ya da paraya içkin bir değer olup olmadığını tartıştığı bölüm, paraya ilişkin kavramsal bir tartışmaya önemli katkılar sunmaktadır. Simmel’in burada yaptığı tartışma, bir yanıyla paranın bir meta olup olmadığı meselesiyle doğrudan ilişkilidir ama kapsamı daha geniştir. Yazının başlarında belirtildiği gibi, Simmel’in para üzerine tartışması, Marx’ın çözümlemeleriyle önemli paralelliklere sahiptir. Burada da Simmel, para ile meta arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu tartışması bağlamında, öncelikle, iki şey arasında bir ilişki kurmak için bu iki şeyin ortak bir özelliğe sahip olup olmaması

¹⁰ Çok gerekli olmasa da, yanlış anlaşılmalara izin vermemek adına, burada sözü edilen “içsel” ve “dışsal” olma olgusunun, makro iktisattaki “paranın içsel/dışsal oluşu” meselesiyle ilişkili olmadığını belirtmek gerekir. Oradaki tartışmada paranın ekonomiye içsel oluşu meselesi, paranın ontolojisine ilişkin bir tartışma değildir ve özü itibarıyla para nesnesi olabilecek biçimlere atıfla tanımlanan bir içsellik olgusudur. Paranın dışsal olduğu varsayımıyla karşılaştırıldığında gerçekçi olmakla birlikte, orada söz konusu olan, paranın varlığını verili alan bir anlayıştır. Dahası, oradaki asıl mesele, değer ilişkileri içinde parasal nitelikte araçların ortaya çıkmasıyla ilgilidir; değer ile para arasındaki ilişkinin tartışılması değildir.

gerektiğini sorgulamaktadır. Bu sorgulama, Marx'ın iki meta arasında kurmuş olduğu "basit değer ilişkisi" çözümlemesiyle (Marx, 2011, s. 61) doğrudan bağlantılıdır. Zira Marx, orada, değer ilişkisinin (ki Marx'a göre paranın ontolojisi de burada aranmalıdır) temelde iki meta arasında bir ilişki olarak kurulması gerektiğini ve bu ilişkinin, iki metanın ortak bir nitelik olarak değere sahip olması nedeniyle kurulabildiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Marx'ta paranın açıklamasına giden yolun temeli, iki meta arasında tanımlı ilişkide yatmaktadır. Simmel de ilgili bölümde tartışmaya bu noktadan başlamaktadır.

Simmel, iki şey arasında kurulan bir ilişkinin, bu iki şey arasında bir ortak niteliği gerektirip gerektirmediği sorusuyla tartışmaya başlamaktadır. Bu soruya öncelikle olumlu yanıt veren Simmel, ortak bir nitelik olmaksızın iki şeyi karşılaştırmanın mümkün olmadığını söylemektedir. Örneğin bir ağacın dalını kıran rüzgarın kuvveti ile aynı işi yapan kol kuvveti arasındaki ilişki, iki farklı olay söz konusu olsa da, yalnızca ortak bir özellik temelinde tanımlanabilir durumdadır (Simmel, 1990, s. 131-2). Ancak Simmel, madde ve bilinç durumları arasındaki ilişkiyi örnek vererek, konuyu farklı bir boyuta taşımakta, maddi dünya ile soyut bir kategori olarak değer tanımı olduğu evren arasındaki ilişkinin dolaysız kurulmasının imkansız oluşu nedeniyle, bu iki görüngünün hiçbir koşulda birbirine indirgenemeyeceğini belirttikten sonra, fizyolojik psikolojinin, maddi olayların zihin üzerindeki etkisini dolaylı bir şekilde gözlemlemek suretiyle, birbirine indirgenmesi mümkün olmayan maddi ve düşünsel evren arasında bir ilişkiyi dolaylı bir şekilde kurabildiğini söylemektedir. Böylelikle, maddi dünyada gerçekleşen birbirinden tamamen farklı şeylerin zihinsel durumlar üzerindeki etkilerinin karşılaştırılabildiğini; bu durumun da, iki şey arasında bir ilişki ya da karşılaştırma yapmak için ortak özelliklere sahip olması gerekliliği zorunluluğunu ortadan kaldırdığını ileri sürmektedir. Buradan yola çıkan Simmel, değeri ölçmek için paranın kendisinin de bir değeri olması gerektiği şeklindeki mantıksal ilkede bir boşluk oluştuğunu belirtmektedir. Böylelikle iki nicelik arasındaki değişim, farklılık veya ilişki ölçülecek olduğunda, ölçen ile ölçülen arasında doğrudan hiçbir ilişki olmasa da, ölçen nesnenin oranları ile ölçülen nesnelere oranları arasında bir ilişki kurmak yeterli hale gelebilmektedir (Simmel, 1990, s. 131).

Konuyu daha somut olarak paraya getiren Simmel, şöyle bir örnek vermektedir. Diyelim ki, bir a nesnesinin, m 'nin belli bir oranı, örneğin çeyreği olduğu bilinmektedir; bunun yanı sıra bir b nesnesinin de n 'nin bir oranı olduğu bilinmektedir. Eğer a ile b arasında, m ile n arasındaki ilişkiye karşılık gelen bir ilişki olduğu biliniyorsa, o zaman buradan, b 'nin de n 'nin çeyreği olduğu sonucunun çıkarılması mümkündür. Burada a ile b arasında nitel bir ilişki bulunmadığı ve aralarında doğrudan bir karşılaştırma yapmak imkansız olduğu halde, birinin miktarını bir diğerrinin miktarı aracılığıyla belirlemek mümkün olmaktadır. Simmel'in verdiği bir başka örnekte ise, aralarında doğrudan maddi hiçbir bağ olmayan yiyecek ile açlık arasındaki ilişkidir. Burada belli bir miktar yiyecek ile yiyeceğe duyulan gereksinim arasında bir özdeşlik ilişkisi bulunmasa da, eğer verili miktarda yiyeceğin, duyulan gereksinimin yarısını karşılayacağı biliniyorsa, o zaman eldeki yiyecek miktarının açlığın yarısına eşit olduğu tespitini yapmak mümkün olmaktadır (Simmel, 1990, s. 133).

Simmel, para ile metaların değerleri arasındaki ilişkiyi de bu örneklerden yola çıkarak kurmaktadır. Eğer bir metanın değerinin toplam meta değerinin belli bir oranı olduğu biliniyorsa ve aynı zamanda belli bir para miktarının toplam para miktarının belli bir oranı olduğu biliniyorsa, bu iki *oran arasında* bir ilişki kurmak mümkün hale gelmektedir. Örneğin bir n metasının değerinin tüm metaların toplam değeri olan A 'nın değeri ile ilişkisi (bir oran olarak) biliniyor ve bu ilişki aynı zamanda a kadar para miktarının toplam para miktarı olan B ile ilişkisine (yine bir oran olarak) eşitse, o zaman, n 'nin değerini a/B olarak *belirli* bir para miktarı *olarak* ifade etmek mümkün hale gelmektedir. Simmel, böylelikle, aralarında doğrudan bir bağlantı kurmak imkansızken, bir n metasının değeri ile belirli bir para miktarını ilişkilendirmenin nasıl yapılabildiğine dair bir açıklama vermiş olmaktadır. Ama Simmel, burada önemli bir noktaya dikkat çekmekte ve bu ilişkinin kurulmasında, A ile B 'nin verili alındığının çoğu zaman farkında olunmadığını belirtmektedir. Başlangıçta belirtilen oransal ilişkilerde (n/A ; a/B) "payda"ların bilindiği ve birbiriyle ilişkilendirilebilir olduğuna dair önemli bir kabulün, insanlar bunun bilincinde olmasa da yapıldığı görülmektedir (Simmel, 1990, s. 134-5). Ancak bu kabul temelinde de olsa, Simmel, burada birbiriyle doğrudan ilişkili olmayan, belli bir para miktarının toplam para miktarı içindeki oranı ile belli bir

metanın değerinin tüm meta değerlerinin toplamı içindeki oranı arasında bir ilişkinin kurulabileceğini belirtmektedir ki, fiilen gerçekleşen de budur. Satışa sunulmuş bir meta ile onun parasal fiyatı arasında içerik yönünden bir ortaklık bulunmadığı ve bunların nitel olarak karşılaştırılması mümkün olmadığı halde, Simmel'e göre satışa sunulan şeylerin hepsi ile toplam para miktarı, birlikte, bir iktisadi kozmos oluşturmaktadır ve bu kozmos içinde metanın fiyatı, *iki farklı oran arasında bir ilişki* olarak ifade edilebilmektedir (Simmel, 1990, s. 141).

Simmel, paranın tözsel olarak bir değere sahip olması gerekmediğini, yani para ile meta değerleri arasında bir ilişki kurmak için paranın bir değere sahip olmak zorunda olmadığını belirtmek için bu örnek ve açıklamalara başvurmaktadır. Böylelikle paranın, bir değere sahip olmayan sembolik bir varlık olması mümkündür. Nitekim Simmel'e göre, para, tarihte, toplumsal gelişim süreci içinde, değer tözüne sahip değerli bir şey olmaktan, tamamen sembol olmaya doğru bir gelişim çizgisi izlemektedir. Günümüz toplumunda çok şeyin yerini, onların sembolik ifadelerinin alması gibi bir eğilim olmakla birlikte, paranın tamamen sembolik bir şey olduğu iddiası, elbette tartışmalıdır. Simmel paranın tamamen sembolik bir şey olamayacağı konusundaki fikirlere de kitabında yer vermektedir. Buradaki temel düşünce, parasal evren ile metalar evreni arasında bir bağ kurmanın kavramsal yönden sorunlu olmasıdır. Her şeyin sembolleşmeye evrildiği gelişmiş toplumlarda, para da böyle bir sembolleşme eğilimindeyse de, Simmel'e göre sözcüğün gerçek anlamıyla bir sembole dönüşmesi mümkün olmayan bir görüngüdür. Tamamen sembol haline gelmiş bir para, Simmel'e göre, içinden türediği ilişkiler içindeki işlevlerini yerine getirme kapasitesini de yitirecektir. Simmel kitabında bu konuya çok fazla açıklık getirmese de, temel meselenin, tamamen sembol haline gelmiş bir şeyin, içinden türediği reel ilişkilerle bağının nasıl kurulacağı sorusunun boşlukta kalması olduğu bellidir.

Simmel bu konu bağlamında, Platon'la ilgili bir açıklamaya yer vermekte; Platon'un, deneyimlerimizin gerçekleştiği ve bizi sınırlayan dünyayı yetersiz bularak, zaman ve mekânın ötesinde, şeylerin gerçek, uyumlu, mutlak özlerinin var olduğu metafizik bir düşünceler evreni kavrayışına yöneldiğini belirtmektedir. Böylelikle Platon'un düşüncesinde dünyevi gerçeklik, tüm gerçek varlığını ve önemini yitirmiş olmakta; ama düşünceler evreninden bir şeylerin de bu dünyada yansıma bulmaktaydı. Ancak bu iki evren arasında hiçbir bağın olmaması durumu, yani düşünsel şeylerin sadece bir evrende, maddi şeylerin de sadece içinde yaşadığımız dünyada var olduğu fikri, iki evren arasında açıklanması ve kapatılması imkansız bir boşluk yaratmış oluyordu. Sonuç olarak, şeylerin özünü, önemini, gerçekliğini barındıran düşünceler dünyasına ait bir şeylerin, artık mevcut olmadıkları dünyevi evrene gölgelerinin düşmesi gerekli görünmekteydi (Simmel, 1990, s. 156-7). Bu gölge gerekliydi, çünkü aksi takdirde bu dünyevi evren tamamen anlamdan yoksun kalacaktı. Bir başka deyişle, düşünceler dünyası ile maddi dünya arasında mutlak bir kopuş, maddi dünyada bu düşünceler evreninin veya bu düşünceler evrenine ait bir şeylerin algılanmasını, hatta yaşanmasını da imkansız kılacaktı. Bu nedenle, bu ikisi arasında tam bir kopukluk olduğunu iddia etmek, kendi içinde çelişkiliydi.

Simmel, bu örneği, değerli metalar ile para arasındaki ilişkiyle bağlantılı olarak vermektedir. Buna göre, eğer para tamamen sembolik bir şey ise ve dolayısıyla değerden yoksun ise, o zaman, paranın meta değerlerinin, yani paranın kendisinde var olmayan bir niteliğin ifade biçimi olması nasıl mümkün olacaktır? Bu soru, yukarıda formüle edilen soruyla bağlantılıdır ve termometre örneğinin temsil ettiği duruma karşılık gelmektedir. Para ile metalar veya meta değerleri arasındaki ilişki nasıl kurulmalıdır? İktisadi düşüncede bu ilişkinin sorgulanmaması, sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Yine Simmel'in "oranlar arasında ilişki" bağlamında verdiği açıklamaya dönecek olursak, ki paranın miktar kuramını oldukça çağırıştırmaktadır, bunun bir yönüyle çok çarpıcı olduğu görülmektedir; çünkü iktisadi ilişkiler içinde *fiilen* gerçekleşen bir olguyu ortaya koymaktadır. Buna göre, bir metanın değerinin tüm meta değerleri içindeki oranı ile bu metanın değerini ifade para miktarının dolaşımdaki toplam para miktarı içindeki oranının eşitliği, belli düzeyde bir soyutlama olarak doğru görünmektedir. Ancak bu iki oran arasındaki ilişki, hiçbir zaman doğrudan bu iki oran arasında kurulmamakta; bu oranlar arasındaki ilişki, piyasa düzleminde bir *sonuç* olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Simmel'in örneğinin açıklayıcılığı bir yere kadardır ve bu iki oranın nasıl belirlendiğini kavramsal olarak açıklama kapasitesine sahip değildir.

Burada bir parantez açarak tekrar Keynes'e dönmek gerekmektedir. Çünkü Keynes'in iktisadi kuramında para içsel bir unsur olsa da, paraya ilişkin *kavramsal* bir çözümlemenin varlığından söz etmek hayli zordur. Bunun nedeni, Keynes'in bir değer teorisinin olmamasıdır. Buna ilişkin açıklamayı sonraya bırakmak üzere, Keynes'in *Genel Teori*'deki faiz tartışmasına bakılabilir. Keynes'in *Genel Teori*'sinin 17. Bölümünün başlığı "Faiz ve Paranın Temel Özellikleri"dir. Keynes burada, para cinsinden tanımlanan faiz oranı *dışında*, sermaye varlıkları cinsinden, hatta başka metalar cinsinden tanımlı bir faiz oranı olduğunu ileri sürmekte; para faiz oranının diğer varlıkların *kendi* cinslerinden belirlenen faiz oranları için bir ölçüt oluşturduğunu belirtmektedir (Keynes, [1936] 1973, s. 222-3). Örneğin Keynes'e göre buğday faiz oranı, bakır faiz oranı, ev faiz oranı, çelik fabrikası faiz oranı tanımlanabilmekte; bu faiz oranı, uzun ömürlü bu metaların fiyatlarındaki değişimlere göre hesaplanmaktadır.

Ancak burada temel bir sorun bulunmaktadır; çünkü bir ekonomide *bütün* fiyatlar sadece para cinsinden ifade edilmektedir. Bu olgu, bütün nesnelere, iktisadi evrene girdikten sonra, değer olarak mevcudiyet kazandığını ortaya koymaktadır. Para cinsinden faiz hesaplandıktan sonra, başka bir nesne cinsinden hesaplanabilen bir faiz oranından söz etmek, *tanım gereği* mümkün değildir. Keynes'in böyle bir tanım yapmasının arkasında, para ile ifade edilen fiyatın, metalden ayrı bir görüngü olduğunu sezmiş olması yatmaktadır. Ancak Keynes, bu görüngüyü hiçbir zaman "değer niteliği" olarak tanımlamamıştır. Genel olarak iktisada ilişkin temel sorun, değerlerin metalden (ya da metaların cisminden) kategorik olarak ayrı mevcudiyete sahip bir görüngü olarak ele alınamamasıdır.

Keynes, elbette, meta fiyatlarının zaman içinde değiştiğini ve bunun para miktarındaki değişikliklerle ilgili olmadığını bilmekteydi. Metalar fiziksel varlıklarını bugünden yarına olduğu gibi (varsayım gereği) korurken, fiyatlarının değişiyor olması, metanın kavranışında özel bir konuya işaret etmekteydi. Meta fiyatları, metaların fiziksel varlıkları gibi değişmeden kalmıyordu.¹¹ Dolayısıyla meta fiyatı ile meta arasında kategorik bir ayırım yapmak mümkün ve aslında *gerektiği*. Bu durumda, fiyata bir mekan bulmak zorunlu hale geliyordu ki, bunun paradan başka bir alternatifinin olması mümkün değildi. İşte para, bunun için önemliydi ve ekonomi sadece reel bir süreç olarak kavranamazdı. Çünkü en azından metaların bugünden yarına fiyatlarının taşıyıcısı sadece para olabilirdi—ya da sadece paraydı. "Zenginlik biriktirmede bütün amaç, nispeten uzak ve bazen de *sonsuz* uzak bir zamanda sonuçlar veya potansiyel sonuçlar elde etmektir" (Keynes ([1937] 1973, s. 113) diyen Keynes, bu duruma ilişkin gözlemini ifade etmekteydi.

Bir insanın şu ya da bu miktarda zenginliği biriktirmek *yerine* para biriktirmesi ve paranın bu zenginliklerin *yerine geçebilmesi* nasıl mümkün olmaktadır? Değer sadece zenginliklerin kendisinde tanımlı olsa, böyle bir şey mümkün olamazdı; çünkü değer biriktirmek için para değil bizzat zenginliklerin kendisini, yani mal ve hizmetleri biriktirmek gerekirdi ki, bu zaten mümkün değildir. Dahası, zenginlikleri biriktirmek—ya da fiziki olarak daha doğru deyimle—saklamak mümkün olsaydı da, aynı zamanda bunların değerlerinin de saklandığını söylemek mümkün olmayacaktı. Çünkü fiziksel olarak bozulmayıp saklanabilen bir zenginlik unsurunun (bir malın) aynı zamanda değerinin de saklanabildiğini söyleyebilmemiz için, bu malın fiyatının reel olarak değişmemesi gerekirdi.

Görüldüğü gibi, fiyatın bugünden yarına "saklanabilmesi", hatta bugünle yarın arasındaki iktisadi bağlantının fiyat temelinde kurulabilmesi ve elbette beklentilerin somut bir karşılığının olabilmesi, parayı gerektirmektedir. Paranın ifade ettiği fiyat değişse de, fiyatın ya da değerlerin somut bir nesnede varlığını koruması gerekli görünmektedir. Dolayısıyla para bir nesne olarak var olmak zorundaysa da, bunu değerle ilişkisi içinde yapmak zorundadır. Yukarıda Simmel'in Platon'a ilişkin açıklamalarının gösterdiği gibi, belli bir görüngüyü maddi varlıklar dünyasında tanımlamak mümkün olmadığında, bu görüngü ile maddi dünya arasındaki ilişki de kopmuş olmaktadır—ya da bu ilişki bir sorunsal halini almaktadır. İktisadi düşüncede yapılan, genellikle, bu ilişkiyi yok saymak şeklinde olmaktadır. Ama bunun daha temel nedeni, iktisadi ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan kategorileri

¹¹ Burada söylenmek istenen elbette metaların fiziki açıdan hiç değişmediği değildir. Vurgulanmak istenen, fiziki niteliğini koruduğu süre içinde, yani kullanım değerinden hiçbir şey yitirmediği koşullar altında, meta değerinin değişebiliyor olmasıdır.

“kendinde şeyler”e dönüştürme eğilimidir. Oysa iktisadi evrende tüm şeyler, değer niteliğini haiz varlıklar olarak mevcudiyete sahip olmaktadır. Ancak değer *sadece* soyut bir şey olarak kalması, bütün bu söylenenleri anlamsızlaştıracak, daha doğrusu iktisadi ilişkilerin gerçekliğini ortadan kaldıracaktır. Bir ilişki olarak değer, soyut ya da toplumsal niteliğine karşın, somut bir ifade bulmak zorundadır ve bunu para aracılığıyla yapmaktadır. Bu tespit, bizi Marx’ın çözümlemesine götürmektedir.

7. Para ve Meta İlişkisi

Paranın ne olduğu tartışmasının esasını oluşturan konu, para olma niteliği ile para nesnesi arasındaki ilişki ve çelişkidir. Bu durum, yani belirli bir kategorinin hem bir ilişkiyi hem de bir çelişkiyi yansıtması, toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkilerden türeyen kategorilerin doğasına içkin bir şeydir. Para, bunun belki de en tipik örneğidir; çünkü bir nesnel varoluş biçimi kazanmak durumunda olmakla birlikte, bu nesnel varlığı tanımlı işlevleri içinde var eden ilişkilerin bu nesnel biçime indirgenmesi mümkün değildir. Toplumsal ilişkilerin tanım gereği soyutluğuna karşılık bu ilişkilerin gerçekleşmesi, maddi süreçleri gerektirmektedir. Dolayısıyla nedenselliği toplumsal ilişkilerde var olan bir görüngünün, maddi süreçlerde gerçekleşmesi ve maddi nitelikte kategorik oluşumlara sahip olması, toplumsal yeniden üretim süreçlerinin doğasında vardır.

Toplumsal ilişkilerin *aynı zamanda* maddi süreçlerde gerçekleşiyor olması, konuyu karmaşıklaştıran temel unsurdur. Çünkü maddi süreçlerde gerçekleşen ilişkilerin nedenselliğinin; ya da bu ilişkileri ortaya çıkaran temel mekanizmaların belirlendiği düzey ile bu ilişkilerin fiili gerçeklik kazandığı düzey arasında ayırım bulunmaktadır. Fiili düzeydeki gelişmelere bakarak, altta yatan mekanizmaların doğrudan çözümlenmesinin mümkün olmadığı, yukarıda tartışılmıştı. Örneğin insanlar arasındaki mübadele ilişkisi, toplumsal iş bölümünü varsaymaktadır. Bu iş bölümünün hangi temelde, neye göre belirlendiği, bu toplumsal iş bölümü içinde kimin hangi konumda bulunduğu gibi soruların yanıtını; bu iş bölümünün sonucu olan mübadele ilişkilerinde bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla mübadeleyi ortaya çıkaran toplumsal ilişki aslında iş bölümü olmakla birlikte, mübadele bu iş bölümünü var eden mekanizmanın nedenselliğini açıklama kapasitesine sahip değildir.

Diğer taraftan, aynı örnek üzerinden devam edilirse, toplumsal iş bölümünün neden ve nasıl ortaya çıktığından bağımsız olarak, bu iş bölümünün *aynı zamanda* maddi bir ilişki olarak gerçekleşmek zorunda olduğu, yani ürünlerin mübadele edilmesi gerektiği görülmektedir. Böylelikle iş bölümünün ve onun aldığı özgül biçimin kendi tarihsel ve toplumsal nedenleriyle doğrudan bağlantılı olmaksızın, bunun, aynı zamanda maddi bir süreçte gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Bu durum, toplumsal ilişkiler ile onların fiilen gerçekleşme düzeyi arasındaki ayırımı ortaya koymaktadır. Toplumsal ilişkilerin aynı zamanda maddi bir süreç olarak yaşanmak zorunda olması, toplumsal ve maddi süreçler arasındaki ilişkiyi karmaşıklaştırmaktadır; çünkü toplumsal ilişkilerden türeyen kategoriler, maddi düzlemde belirli somut biçimler kazanmakta, ardından bu somut biçimler, içinden türedikleri ilişkilerden bağımsızmış oldukları şeklinde bir algı doğurmaktadır. Para, toplumsal iş bölümünün ve bunun gerektirdiği mübadele ilişkilerinin zorunlu bir ürünü olduğu için, bu ilişki ve çelişkiyi kendi varoluşunun maddi ve toplumsal yönlerinde temsil etmekte, ama kavramsal olarak çözümlenmediğine, sadece nesnel bir varoluş düzeyine indirgenmektedir.

Paranın fiili hareketi, yani “paranın işlevleri” olarak tanımlanan durumların gerçekleşmesi, elbette para nesnesini gerektirmektedir. Para nesnesi bu ilişkilerin gerçekleşmesi için zorunlu olsa da, bu ilişkileri açıklayan şey para nesnesi değildir. Ayrıca para nesnesi, bir ilişkinin belirli bir uğrakta somut biçim almasını sağlasa da, ilişkinin içeriğini yansıtması mümkün değildir. Paranın değer ifade biçimi olması ile aynı değer büyüklüğünün sabit taşıyıcısı olmaması arasındaki ilişki ve çelişkiyi açıklayan da budur. Çünkü değer belirlendiği süreçler, toplumsal iş bölümü temelinde gerçekleştiren reel üretim süreçleridir; ancak para bu değer ilişkisini, somut bir durum ve nicel bir büyüklük olarak, yalnızca belli bir uğrakta (momentte) ifade edebilmektedir.

Konuyu karmaşıklaştıran bir şey, paranın nesnel bir varoluşa sahip olması ile bu nesnel varoluşun aldığı biçim arasındaki çelişkili ilişkidir. Paranın nesnel bir varlığa sahip olması, paranın şu ya da bu niteliği ile değil, paranın gerçekleştirdiği işlevin tanımlı olduğu ilişkiyle ilgilidir. Şöyle ki, her zaman bir değer büyüklüğü olarak var olan para, mübadeleyi gerçekleştiren insanlardan *ayrı*,

onların *dışında*, nesnel bir şey olmak zorundadır. Örneğin bir ürünün fiyatı, kişilerin kendilerinden ve kendi zihinlerinden bağımsız olarak var olmak zorundadır. Eğer bir ürünün fiyatı, mübadele içindeki tüm insanların dışında, onlardan ayrı bir şey olarak ifade edilmezse, bu mübadele ilişkisinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Diğer taraftan, bir ürünü satan kişi, bu ürünün değerini ister belirli bir para miktarı, ister bu parayı temsil eden bir “kağıt”, ister ileride yapılacak bir ödemeyi taahhüt eden bir senet, isterse dijital ortamda tanımlı banka hesabındaki “ekran görüntüsü” olsun, bu satışı, kullanma hakkına sahip olduğu bir satın alma gücü olarak elde etmek koşuluyla gerçekleştirecektir. Para, bu nedenle, değer ilişkilerinin gerçekleşmesi için, bu ilişkide yer alan kişilerden ve elbette ürünlerden ayrı bir varoluşa sahip olmak zorundadır.

Konunun iktisadi içeriğine bakıldığında, bütün bu süreçler görüngüler düzleminde gerçekleşmekte, iktisat bu görüngüleri açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle, konunun iktisadi düzlemi aşan bir düzeyde ele alınması gereklidir ve bunu yapan önemli isimlerden ikisi Marx ve Simmel’dir. Aslında Simmel’in kavramsal olarak Marx’la bağlantısı dikkat çekicidir ki bunun, her iki düşünürün Alman felsefe geleneğinden geliyor oluşlarıyla ilgili olduğunu düşünmek de mümkündür; zira Marx’ın paraya ilişkin çözümlerinin Hegel’le kavramsal ve kuramsal bağlantısı açıktır. Örneğin Meanay (2002) çalışmasında her iki düşünür arasındaki paralellikleri ortaya koymaktadır. Simmel, paranın şu ya da bu nesneyle değil, nesnelere arasındaki ilişki ile bağlantılı olduğunu belirtirken, Marx’ın “değer biçimi” çözümlenmesiyle kavramsal olarak hayli benzer bir şeyi dile getirmektedir (Simmel, 1990, s. 124); ama daha ileride bu ilişkinin nesnelere arasında değil insanlar arasında olduğunu vurgularken de (Simmel, 1990, s. 176) Marx’a hayli yaklaşmaktadır.

Marx, paranın anlaşılmasında güçlülüğün “paranın meta olduğunun kavranmasında değil, bir metanın nasıl, niçin ve ne yoldan para haline geldiğinin anlaşılmasında” olduğunu belirtmekte ve bu sürecin nedenselliğinin mübadele ilişkilerinin gelişimi içinde tersine döndüğünü vurgulamaktadır. Yani “meta, diğer bütün metalar değerlerini bu meta ile ifade ettikleri için para olmuş gibi görünmez, tersine, o meta para olduğu için, diğer metalar değerlerini genel olarak onunla ifade ediyormuş gibi görünür. Aracılık yapan hareket, kendi sonucu içinde kaybolur ve arkasında hiçbir iz bırakmaz” (Marx, 2011, s. 100). Bu durum, paranın anlaşılmasını karmaşıktırılmaktadır.

Marx, paraya dair çözümlenmesinde, konuya, iki meta arasında görünen basit değer ilişkisiyle başlamaktadır. Marx, değer biçiminin bütün sırrının, “x kadar A metası = y kadar B metası” şeklindeki ilişkide saklı olduğunu belirtmektedir (Marx, 2011, s. 61). Bu ilişkiye bakıldığında, genellikle, “eşit büyüklükte değere sahip” iki meta arasında kurulan bir denklik ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Böyle bir düşünce, Marx’ın değer biçimi çözümlenmesinde anlatmak istediğinin çok uzağındadır. Çünkü Marx, burada iki meta arasındaki ilişkiyi, terazinin iki kefesine konan eşit ağırlıkta iki nesne olarak *tanımlamamakta*; bir metanın değerinin *diğer* meta aracılığıyla ifade edildiğini belirtmektedir. Bu ilişkide, “farklı türlerdeki A ve B metalarının, örneğimizde keten bezi ve ceketin, *iki farklı rol* oynadıkları açıkça görülür” derken Marx bunu belirtmektedir (Marx, 2011, s. 61; vurgular eklendi). Bu ilişkide birinci meta (A metası) “görelî değer”, ikinci meta (B metası) ise “eş değer” konumunda olup, B metası “kendi değerini ifade etmez . . . yalnızca diğer metanın değer ifadesinin malzemesini” sağlamaktadır (Marx, 2011, s. 61). Simmel de, Marx’ı hayli çağrıştıran ifadeler kullanmakta, bir nesnenin değerinin, başka bir nesneyle mübadele edilirken nesnel hale geldiğini belirtmektedir (Simmel, 1990, s. 81).

Marx’ın kurduğu ilişki, bir metanın değerinin bir başka meta aracılığıyla nasıl ifade bulunduğunu ortaya koymaktadır. Burada değeri *ifade eden* meta, bu ilişkide cismiyle yer almaktadır. Marx’ın örnek olarak verdiği “20 yarda keten bezi = 1 ceket” şeklindeki ilişkide, değeri ifade eden ceket, kendi fiziksel varlığıyla değere vücut kazandırmaktadır. Ancak bu ilişkide değer, sadece fiziksel bir varoluş kazanmakla kalmamakta, *aynı zamanda* nicel bir ifade de bulmaktadır. Çünkü 20 yarda keten bezinin değeri artık “1 cektettir”; yani mübadeleye giren her bir kişi için *gözlemlenebilir, aktarılabılır* bir varlık haline gelmiştir. Nitekim dolaşım süreci içinde yer alan her bir aktör için, değer gözlemlenebilir ve aktarılabılır olmadıkça mübadele ilişkisinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı açıktır. Paranın nesnel bir varlık kazanması (bu nesnel varlığın ne olduğundan görece bağımsız olarak), toplumsal ilişkilerin maddi süreçlerde gerçekleşmesi zorunluluğuyla bağlantılıdır. Simmel’in

dediği gibi, iktisadi değer in nesneliliği, tekil öznelere aşmak durumundadır (Simmel, 1990, s. 81) ya da daha çarpıcı bir ifadeyle, değer in bir nesneye içkin olmayışının, bu değer in ikame edilebilir oluşundan daha iyi bir göstergesinin olması mümkün değildir ve değer in yerini alan şey, bu konuda hiçbir eksiklik yaratmaksızın, paradır (Simmel, 1990, s. 124).

Simmel'in yine Marx'la yakından bağlantılı tespiti, yani "değer in nesneye içkin olmayışı", konunun en önemli unsurlarındandır. Marx, değer in fiziki bir varoluşa sahip olmadığını *Kapital*'in birinci cildinin birinci bölümünde defalarca vurgulamaktadır. Metaların "değer nesneliliğinin nerede elde edileceğinin" bilinmediğini belirten Marx, aslında, metanın "değer nesneliliğine tek bir doğal madde zerresi" girmediğini anlatmaktadır (Marx, 2011, s. 60); ve bunu belki de en belirgin haliyle, "henüz hiçbir kimyacı, inci ya da elmasta mübadele değeri keşfetmedi" şeklindeki tespitiyle ortaya koymaktadır (Marx, 2011, s. 92).

Marx'ın burada vurguladığı şey, değer in bir toplumsal ilişki olarak maddi bir içeriğe sahip olmadığı; ama "kendisi dışında bir şey olarak" ifade bulmak zorunda olduğudur. Marx'a göre bir metanın değeri, bir başka metanın *cismi* aracılığıyla ifade bulmaktadır ki, meta mübadelesinin ve buna aracılık eden paranın toplumsal ilişki olmasının temelinde yatan da budur. Metalar arasında kurulan bu ilişkide her bir metanın "değer" niteliğine sahip olmasının nedeni, kendi bedenlerinde "değer atomları"na sahip olmaları değil; bu niteliği insanlar arasındaki ilişkide kazanıyor olmalarıdır. Yani bu metalar, genelde varsayıldığı gibi, *sadece* emek ürünü oldukları için bu değer niteliğini kazanıyor değildir. Eğer metalar sadece emek ürünü olmakla değerlere dönüşselerdi, bu emek faaliyetiyle doğrudan bağlantılı olarak metaların bedenlerinde de değeri temsil eden fiziksel bir değişme olmasını beklemek gerekirdi. Marx'ın değer ve mübadele ilişkisinin iktisadi düzlemde görünür olduğu biçimi (x kadar A metası = y kadar B metası) tanımlamış; ardından bu görüntünün altındaki toplumsal ilişkiye tanımlamıştır.

Vurgulamak gerekir ki, iki meta arasındaki bu ilişkinin, basitçe, değer büyüklüklerinin eşitliği olarak kurulabilmesi için, iki metanın değer büyüklüklerinin, bunlar karşı karşıya gelmeden *önce* belirlenmiş olması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu durumun, her iki metanın değer büyüklüklerinin kendileri dışında bir üçüncü şeyle tanımlanmayı gerektireceği açıktır. O zaman, yukarıda açıklanmaya çalışılan ilişki, ayın içerikte olmak koşuluyla, bu sefer başka metalar arasında tanımlanmış olacaktı ki kavramsal olarak değişen hiçbir şey olmayacaktı.

Marx'ın değer ilişkisinde, iki metanın değer niteliğine sahip oldukları için karşı karşıya gelmesi ve meta değerinin *yalnızca* bir başka meta aracılığıyla ifade bulması, değer ilişkisinin özünü oluşturmaktadır. Bu, aynı zamanda, paranın ortaya çıktığı sürecin temelini oluşturmaktadır. Marx, *Kapital*'in birinci cildinde, daha sonra, iki meta arasındaki ilişkinin gelişerek nasıl para ilişkisine dönüştüğünü açıklamaktadır. Bu konunun kavramsal özünü "basit değer ilişkisi" oluşturduğu için, bu açıklamaları burada yinelemeye gerek görülmemektedir. Her ne kadar "görelî değer" ve "eş değer" biçimler üzerine Marx'ın yaptığı çözümlenmeler önemli bir kavramsal içeriğe sahip olsa da, tartışmanın *Kapital*'deki devamı için, belli düzeyde formel mantıkla ulaşılan bir sonuç olduğunu söylemek mümkündür.

8. Toplumsal İlişki Olarak Değer ve Para

Paranın, değerden ayrı, değeri ifade eden bir nesnel varlık olması zorunluluğu, sadece para nesnesi üzerinden yapılan tartışmalara kuşkuyla bakmak gerektiğini göstermektedir. Paranın nesnel biçim almak zorunda olması ile bu biçimin ne olacağı konusu, kategorik olarak ayrı şeylerdir; ama paranın alacağı biçimin değer ilişkilerinin gelişimiyle bağlantılı olduğu açıktır. Deniz kabuğunun veya hayvan derisinin para nesnesi olarak kullanılmasının nedeni, bu ilişkilerin gerçekleştiği toplumsal ve doğal koşullarda aranmalıdır. Ancak neyin kullanıldığından bağımsız olarak yapılan mübadelenin, öncelikle bir değer ilişkisi olması zorunluluğu, bunlardan ayrı bir olgudur.

Marx, mübadele eylemiyle gerçekleşen toplumsal ilişkinin, özünde bir değer ilişkisi olduğunu düşünmekteydi. Böylelikle Marx, değer ilişkisinin metalar düzeyinde fiili bir eylem olarak gerçekleşmeden *önce*, insanlar arasında kurulan toplumsal bir ilişki olduğunu ortaya koymuş olmaktadır. Bu sonuca varılmasını sağlayan temel konu, aslında mübadelenin biçimsel boyutunda saklı görünmektedir. Mübadele, biçimsel olarak, iki nesnenin, para aracılığıyla el değiştirmesi

şeklinde gerçekleşmektedir; yani fiziksel olarak iki nesne karşılıklı olarak yer değiştirmektedir. Ancak bu görüntü, yukarıda tartışıldığı gibi, bu ilişkinin neden ve nasıl gerçekleştiğini, bu ilişkinin varsayımlarını ve bu ilişki içindeki bireylerin nasıl bir bilinçle hareket ettiklerini açıklamaktan kesin olarak uzaktır. Oysa bu fiili eylemde, görünenin ötesinde karmaşık bir takım ilişkiler mevcuttur ve bunlar *yalnızca* insanlar arasında bir ilişki olarak gerçekleşebilir niteliktedir, nesnelere arasında değil. Değeri ve parayı bir toplumsal ilişki olarak tanımlamanın gerçekliği de burada yatmaktadır.

Metaların mübadelesi, iki insan arasında bir mübadeledir. Hatta Simmel'in dediği gibi, "iki insanın ürünlerini mübadele etmesi, hiç de basitçe iktisadi bir olgu değildir" (Simmel, 1990, s. 55). Dolayısıyla mübadeleyi iktisadi bir ilişkiye çeviren, bu ilişki içindeki insanların birbirlerine bir bedel ve eşit bir bedel ödemek zorunluluğudur ki bu zorunluluğun duyulması, iki insan arasında tanımlı bir durum olup, mübadele edilen nesnelere bağımsız bir olgudur. Bu bedelin büyüklüğü, yani fiyat üzerine yürütülen bir tartışma, konuyu nicel bir boyuta taşıdığı için, konunun özüne dair tartışmanın üzerini örtmektedir. Oysa Adam Smith'in belirttiği üzere, emeğin, her şeyin "ilk fiyatı, her şey için ödenen asıl satın alma parası" olması (Smith, [1776] 1981, s. 48), mübadelede neden bedel ödendiğine ilişkin bir tespittir; bu bedelin büyüklüğünün ne olacağı, elbette bundan türeyen ama ikincil bir konudur. Meta mübadelesinin nicel boyutu, neyin ölçüldüğü ve neden ölçüldüğü sorularına yanıt vermeksizin tartışılabilir bir konu değildir. Eğer mübadelede eşitlenen bir şey varsa, bu her şeyden önce, insanların eşitliğidir. Marx'ın Aristoteles'e atıfta bulunarak, mübadelenin eşitliği varsaydığına ilişkin tespiti, aslında iki meta arasında fiziksel bir eşitliği anlatmamaktadır. Çünkü iki meta, tam da farklı cisimler olduğu, yani fiziksel anlamda eşit olmadıkları için mübadele edilmektedir. Mübadeledeki eşitliğin iki cisim arasında değil, iki ürünü karşı karşıya getiren insanlar arasında aranması gerektiği, Marx'ın tüm çözümlemesinin temelinde yatan temel konudur. Bu nedenle, değer ilişkilerini ya da parasal süreçleri nesnelere arasında bir ilişki olarak koymak, toplumsal ilişkilerin "ne olduğu" tartışmasının özünde uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Nesnelere arasında gibi görünen ilişki ve bu ilişki içinde nesnelere atfedilen ama kesinlikle onların fiziksel bir özelliği olmayan kategorik oluşumlar (değer), insanlar arasındaki ilişkilerden türemektedir.

Para, bir yönüyle, "çiftçinin çalışmasını berberin çalışmasına" dönüştürmekte, fiziksel bir temas olmaksızın bir etkide bulunmaktadır (McLuhan'dan aktaran Ingham, 2004, s. 4). Burada söz konusu olan, tam da yukarıda belirtildiği gibi, doğrudan ya da fiziksel olarak var olmayan ve kurulması mümkün olmayan bir ilişkinin farklı bir şekilde dile getirilmesidir. Para, gerçekten de, birbirini tanımayan ve birbirlerinden bağımsız hareket eden milyonlarca insanın emek ürünlerini birbiriyle ilişkilendirmektedir. Ancak temel mesele, paranın bunu nasıl yapabildiğidir. Paranın bunu *yapabilmesinin* arkasındaki birinci unsur, bu ilişkilendirmenin *öncelikle* insanlar tarafından yapıldığıdır; ikincisi ise, bu ilişkilendirmeyi insanların, fiziksel olarak tüm emek ürünlerine dışsallaşmış ama bu ürünlerin değerlerini temsil eden bir şey aracılığıyla yapıyor oluşudur. Burada ilişki nesnelere düzeyinin ötesinde bir şey olarak kavranmadıkça, hatta para da sadece nesnel biçimiyle alındığı sürece, ilişkinin özünün anlaşılması mümkün olmamaktadır. Bu konuda, Marx'ın Aristoteles'in değer ilişkisinin "emeklerin eşitliği" ilişkisi olarak kuramamasının nedeninin, içinde yaşadığı köleci toplum olduğu tespitini hatırlamak, önemli görünmektedir (Marx, 2011, s. 70-71). Innes, bu konu bağlamında "ortaya çıkan yanlış anlaşılımlar, para kullanımının ne metal paranın fiziki varlığını, hatta ne de metalik bir değer standardının varlığını zorunlu olarak gerektirdiğini anlamadaki zorluktan kaynaklanmaktadır" (Innes, 2004[1913], s. 16) derken, paranın değerini ifade bulmuş biçimi olması gerektiği konusunu atlamış olmakla kalmamakta, para ile değer arasındaki ilişkiyi de koparmış olmaktadır. Burada önemli olan ve Innes'in üzerinde durmadığı şey, para olarak işlev gören şey bizzat metalik paranın fiziki varlığı değil, bu fiziki varlığın bedeniyle ifade bulan değeridir.

Son olarak, paranın işlevlerinin, salt paranın nesnesiyle ilişkili olmadığını, ama "para olma niteliği" ile ilişkilendirmek koşuluyla para nesnesiyle ilişkili olduğunu belirtmek gerekmektedir. Akat, para olarak kullanılan "nesnenin uzun süre fizik niteliklerini kaybetmeden dayanması" (Akat, 2009, s. 262) gerektiğini belirtmektedir. Bu olgu, aslında değer metanın bizzat kendisinde tanımlı olmadığını ve metalden ayrı olarak bir varlığa sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bir meta el değiştirebilir, tüketilebilir, bozulabilir olsa da, değeri gerçekleştiğinde, yani para karşılığında

satıldığında değer varlığını koruması ve üründen ayrışması zorunludur. Metanın satılmasıyla elde edilen paranın, değer *kendisi olarak* varlığını koruması ve başka mübadelelerde kullanılabilmesi, ya da istenirse saklanabilmesi gereklidir. Akat, devamında, para olarak kullanılan “nesnenin hem küçük birimlere bölünebilmesi, hem de gerektiğinde, tekrar büyük birimler halinde bütünleşmesi” gerektiğini söylemektedir (Akat, 2009, s. 262). Bunun nedeni, değer toplumsal bir görüngü olması ve toplumsal emeğin tümünü ortak bir özellik olarak yansıtmasıdır. Böylelikle piyasada satılabilir bir ürün elde edilmesini sağlayan her faaliyet, şu ya da bu oranda toplumsal düzeyde yaratılan değer bir parçası olarak tanımlı hale gelmektedir; ancak buradaki niceliğin metanın miktarıyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Her meta şu ya da bu büyüklükte bir değere sahip olabilir ve bu tamamen o malın üretildiği süreçle, yani toplumsal emek faaliyetiyle ilişkilidir. Bir metadan üretilen miktar sabit kalsa bile, bu aynı miktarda metanın değerinin (veya fiyatının) sürekli değişime tabi olması, değer ile meta ilişkisinin dolayimsız bir ilişki olmadığını, hatta değer farklı bir düzeyde belirlendiğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle, sonsuz oranda bölünebilir olan şey meta değil, onun değeridir. Para nesnesinin sahip olması gereken fiziksel özellikler, görüldüğü gibi, metalarla değil onların değerleriyle tanımlanmaktadır.

Sonuç

Bu yazıda, “para olma niteliği” ile “para nesnesi” kavramsallaştırması bağlamında paraya kavramsal ve yöntemsel bir yaklaşım geliştirilmeye çalışıldı. Bu yaklaşıma göre para nesnesi, para olma niteliğinin bir türevi olup, para esas olarak bu toplumsal ilişki temelinde varlık kazanmaktadır. Paranın bu ikili doğası temelinde yapılmayan çözümlerlerin yetersizliği de bu bağlamda ileri sürülmektedir. Yine altı çizilen bir diğer konu, parayı gerektiren ilişkilerin doğasının, nesnel dünyasına referansla açıklanamayacağı şeklindedir. Bu yaklaşımın kaçınılmaz uzantısı, bir toplumsal kategori olarak paranın gerçekliğinin aranacağı yerin toplumsal ilişkiler olduğu tespitidir. Toplumsal ilişkiler aynı zamanda maddi süreçler olarak gerçekleşmek zorunda olduğu için, para nesnel bir biçim kazanmak zorundadır ve bu durum, paraya ilişkin yanlış kuramsallaştırmalar için zemin oluşturmaktadır. Çünkü para, değer nesnellik kazanmış biçimi olunca, paraya ilişkin çözümler bu nesnel olguya odaklanmakta, onu ortaya çıkaran toplumsal ilişkiler çözümlenmemektedir. Bu yanlışın temelinde, toplumsal ilişkilerden türeyen kategorilerin maddi varlıklarda ifade bulması zorunluluğunun yer aldığı, yazının ana temalarından birini oluşturmaktadır. Maddi varlıkların toplumsal kategorilerin ifade bulma biçimi olmasının nedenlerinin kavramsal düzeyde çözümlenmesi, toplumsal ilişkilerin ontolojisinin çözümlenmesini gerektirmektedir. Maddi varlıklarda ifade bulan toplumsal kategorilerin varlık nedeninin toplumsal ilişkiler olduğu tespitinin yapılmasını mümkün kılan da bizzat bu çözümlerdir. Bu çözümler sayesinde ki, mübadele ilişkisi nesnel arasında bir ilişki olarak değil, toplumsal ilişki olarak kavranmaktadır. Böylelikle bu ilişkilerden türeyen kategoriler, gerçek toplumsal zeminlerine oturtulmaktadır. Bu yöntemsel ve kavramsal yaklaşım, parasal süreçlerin özünde toplumsal ilişkiler olduğunu, paranın da yalnızca bir toplumsal ilişki olarak kavranabileceğini göstermektedir.

Referanslar

- Colander, D. (2010). *The Keynesian Method, Complexity and the Training of Economics*. Middlebury College Economics Discussion Paper.
- Eren, E., & Öğüt, K. (2009). Matematik ve Fizik ile Etkileşimi Çerçevesinde Yerleşik İktisat ve "Yeni İktisat" Akat, A.S. (2009). *İktisadi Analiz*. İkinci Baskı. Eflatun Yayınevi.
- Bhaskar, R. (1978). *A Realist Theory of Science*. Hassocks: Harvester.
- Bhaskar, R. (1989). *Reclaiming Reality: A Critical Introduction to the Contemporary Philosophy*. Verso.
- Carruthers, B.G. (2010). “The Meanings of Money: A Sociological Perspective”. *Theoretical Inquiries in Law*, 11(1), 51-74.

- Dodd, N. (1994). *The Sociology of Money*. London: Continuum.
- Dodd, N. (2005). Laundering 'money': On the Need for Conceptual Clarity Within the Sociology of Money. *Archives Européennes de Sociologie*, 46(3), 387-441.
- Dodd, N. (2014). *The Social Life of Money*. Princeton: Princeton University Press.
- Dostaler, G. (1997). Keynes and Friedman on Money. A.J. Cohen, H. Hagemann, J. Smithin (ed.). *Money, Financial Institutions and Macroeconomics* (pp. 85-100). Springer.
- Dostaler, G. (2007). *Keynes and His Battles*. çev. N.B. Mann. Cheltenham: Edward Elgar.
- Granovetter, M. (1992). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. M. Granovetter ve R. Swedberge (ed.) *The Sociology of Economic Life* (pp. 53-81). Westview.
- Heilbroner, R.L. (2003). *İktisat Düşünürleri: Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları ve Fikirleri*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ingham, G. (2000). 'Babylonian Madness': On the Historical and Sociological Origins of Money. J. Smithin (ed.). *What is Money?* (pp. 16-41). Routledge.
- Ingham, G. (2004). *The Nature of Money*. Cambridge: Polity Press.
- Ingham, G. (2006). Further Reflections on the Ontology of Money: Responses to Lapavitsas and Dodd. *Economy and Society*, 35(2), 259-278.
- Innes, A.M. (2004[1913]). What is Money? L.R. Wray (ed.) *Credit and State Theories of Money: The Contributions of A. Mithcell Innes* (pp. 14-49). Edward Elgar.
- Keynes, J.M. ([1936] 1973). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: MacMillan.
- Keynes, J.M. ([1937] 1973). The General Theory of Employment. *The Collected Writings of John Maynard Keynes* (Vol. 14) (D. Moggridge, Ed.) (109-123). MacMillan.
- Keynes, J.M. (2008). *Para Üzerine Bir İnceleme*. çev. C. Gerçek. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lawson, T. (2015). A Conception of Social Ontology. S. Pratten (Ed.). *Social Ontology and Modern Economics* (pp. 19-52). Routledge.
- Marx, K. (1904). *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Çev. N.I. Stone. Chicago: Charles H.Kerr.
- Marx, K. (2011). *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi* (Cilt 1). çev. M. Selik ve N. Satlıgan. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Meaney, M.E. (2002). *Capital As Organic Unity: The Role of Hegel's Science of Logic in Marx's Grundrisse*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Mishkin, F.S. (2004). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. 7. Baskı. Boston: Addison Wesley.
- Polanyi, K. (2000). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. çev. A. Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schumpeter, J.A., (1954). *History of Economic Analysis*. London: George Allen & Unwin.
- Searle, J.R. (1995). *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Simmel, G. (1990). *The Philosophy of Money*, 2nd Edn. London: Routledge.
- Smith, A. ([1776] 1981). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Vol. 1), Indianapolis: Liberty Classics.

- Wayne E.B. ve Jimerson, B.J. (1992). The Sociology of Money. *The American Behavioral Scientist*. 35(6), 678-693.
- Zelizer, V. (1989). The Social Meaning of Money: 'Special Monies. *The American Journal of Sociology*, 95(2), 342-377.
- Zelizer, V. (1994). *The Social Meaning of Money*. New York: Basic Books.
- Keynes, J. M. (2013). *The Collected Writings of John Maynard Keynes* (Vol. 14). (D. Moggridge, Ed.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Öğüt, K. (2017). Kuantum Teorisi – Matematiksel Formalizm ve Genel Denge İktisadı. In Ç. Ö. Boz (Ed.), *İktisat ve Diğer Bilimler* (pp. 43-94). İletişim Yayınevi.
- Rodrik, D. (2015). *Economics Rules*. Oxford: Oxford University Press.
- Stanfield, R. (1974, March). Kuhnian Scientific Revolutions and the Keynesian Revolution. *Journal of Economic Issues*, 8(1), 97-109.
- Ward, B. (1972). *What's Wrong with Economics?* London: Macmillan.

